

(Не)възможната ромска интеграция: Демографски специфики

Надежда Илиева
Георги Бърдаров

FRIEDRICH
EBERT
STIFTUNG

Съдържание

	Абстракт	2
1.	ВЪВЕДЕНИЕ	4
2.	ПРОИЗХОД, РАЗСЕЛВАНЕ, СОЦИАЛНА СТРАТИФИКАЦИЯ, НАГЛАСИ И СТЕРЕОТИПИ ПРИ РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ	5
3.	БРОЙ, ТЕРИТОРИАЛНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ И ДЕМОГРАФСКИ ПРОЦЕСИ ПРИ РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ	10
3.1	Тенденции в промените на броя на ромското население в България. Демографски процеси	10
3.2	Териториално разположение на ромите в България.....	15
3.3	Формиране и развитие на ареалите с висока концентрация на ромите.....	22
4.	ДЕМОГРАФСКА ПРОГНОЗА НА РОМСКОТО НАСЕЛЕНИЕ	24
4.1	Резултати от прогнозата.....	26
5.	ПОЛИТИКИ И УСПЕШНИ МОДЕЛИ ЗА ИНТЕГРАЦИЯ НА РОМИТЕ В ЕВРОПА И БЪЛГАРИЯ	32
	Литература.....	39
	Списък на фигури и графики.....	40

АБСТРАКТ

Какво ли не се изговори и изписа за ромите и тяхната интеграция в България през последните 30 години. В общи линии, залитането между крайното отрицание и ксенофобия и пълното пренебрегване на проблемите и игнориране на рисковете е колкото непродуктивно и недалновидно, толкова и опасно за бъдещето на държавата.

Ако се смятаме за зряло и отговорно общество, което мисли за своето бъдеще и това на своите деца, крайно време е да се изправим лице в лице с реалностите и проблемите и да потърсим пътища за тяхното разрешаване. Тези действия трябва да са бързи, защото за демографията е характерен т.нар. „отложен ефект“, т.е. предприетите днес мерки ще дадат резултати след 15-20 години, но ако днес не се вземат такива, след 15-20 години може да е безнадеждно късно.

Ромите са тук, сред нас, те живеят и ще живеят на тази земя, броят им ще се увеличава и ние трябва да започнем да търсим решения на проблемите, свързани с тях. Това трябва да стане с решителност, смелост, но също така и с разбиране, толерантност и осъзнаване на важността и критичността на ситуацията.

Обект на настоящия анализ са ромите с тяхната многообразност, културна пестрота, самобитност, демографски модели на поведение и ценностна система, чужди на европейската култура. Целите, които си поставяме, са в посока разкриване произхода, разселването из България и Европа на ромите, тяхната сложна социална стратификация, стереотипите и предразсъдъците, свързани с тях, но и техните спрямо другите етноси в страната. За да разберем поведението на един човек, а още повече на цяла група от хора, непременно трябва да осъзнаем какво мотивира техните действия. Това сигурност е свързано с произхода им, комплексите и нагласите, оформили се през дългата им история. Сред въпросите, на които искаме да потърсим отговор, е как този етнос е напуснал родната си Индия около IV в., пръснат е из цялата земя и не е загубил своята оригинална самобитност и поведение, характерни за индий-

ския субконтинент. Безспорно това е най-устойчивият етнос в цялата човешка история.

Едно от нещата за ромите, които е крайно време да осъзнаем, е тяхната сложна социална, а не етническа, стратификация. В България, когато говорим за тях, продължаваме да ги обединяваме под общия знаменател „цигани“ или етнонима „роми“. В действителност те са много сложно социално разслоени – според произход, семейство/клан, група, към която принадлежат, занятие и т.н. Някои от тях са строго ендогамни и не позволяват сключване на брак дори с хора от друга ромска група.

Друго нещо, което е необходимо да осъзнаем, че гетоизацията само задълбочава проблемите. Гетата, освен че представляват абсурден прецедент „държава в държавата“, ръководейки се по собствени правила и кодекси на честта, възпроизвеждат модела на бедния, мързелив, склонен към противообществени прояви ром и затвърждават неговата социална изолация и отхвърленост от останалата част на обществото. Така, дори и някои роми да желаят да тръгнат в друга, позитивна посока и да опитат да се интегрират, са обречени на несупех, заради правилата и моделите на поведение в гетото.

Важна част от анализа ни заема въпросът с броя, териториалното разпределение и демографските тенденции при ромите в България. Изключително трудно е да се прецизира техният брой, поради разпространения сред ромите феномен на „преферирано“ етническо самосъзнание. Много често, ако са християни и живеят на територията на българския етнос, те се самоопределят като българи и още по-често, ако са мюсюлмани, се самоопределят като турци. Това е феномен, който е характерен за ромите в целия свят. Затова няма как в световен мащаб да се конкретизира техният брой. Предполага се, че са от порядъка на 18-20 млн. души, което ги прави втория най-голям етнос (след курдите), който няма и никога не е имал собствена държава. Демографските им тенденции са също важни, за да се направи обективна оценка на състоянието им, а

оттам и точна и детайлна прогноза за тяхното развитие до средата на XXI в.

Именно демографската прогноза за броя, образователната и възрастова структура на ромите в България до 2050 г. е сред най-важните цели на настоящия анализ, тъй като ще ни даде възможност да погледнем проблема в развитие и най-вече яснота накъде да насочим своите усилия, като държава и общество. Всяка една интеграционна политика, свързана с ромите трябва да се базира на настоящите демографски тенденции и на прогнозите за тяхното развитие. Защото, ако се сбъдне прогнозата, че техният брой към средата на века ще е около 1 000 000 – 1 200 000 души, или 21-22% от населението на страната, при състоянието на образователното им равнище в момента, това би означавало огромна тежест за социалните системи, за бизнеса и за всички работещи в страната.

Сред най-сериозните проблеми, на които сме обърнали внимание в анализа, е именно образователното равнище на ромите. По последни данни, с висше образование сред тях са 0,5%, със средно 9%, което означава, че над 90% са с по-ниско от средното образование. Това е срамно и недопустимо за развита държава, член на ЕС. Ниското образователно равнище моментално ги превръща в маргинали, прави интеграцията им невъзможна, осъжда ги на бедност и безперспективност, предвид динамиката на живота и бързото развитие на технологиите. В дигиталната ера хора без образование са обречени на тотално отпадане от всички сфери на трудовия и обществен живот. А не бива да забравяме, че ромите с тяхната млада възрастова структура могат да бъдат реален резерв на пазара на труда у нас, особено при сегашния остър дефицит не само на високо квалифицирана, но и на средно и ниско квалифицирана работна

ръка. Няма как, обаче необразовано население да е резерв на пазара на труда в съвременна, развита държава, тъй като и за най-неквалифицираните дейности се изисква поне елементарна езикова и компютърна грамотност.

В анализа е засегната и абдикацията на държавата от наболелите проблеми с ромите и как това може да има много тежки последствия за етническият мир и социалната стабилност в страната.

Тъй като обаче, само описването и анализирането на проблемите не е решение на дадена критична ситуация, смятаме за важен елемент на нашето изследване анализа на политиките за интеграция на ромите и успешните модели за това, реализирани в Европа и България. Сред целите, които си поставяме, е да разберем защо и как такива модели работят на едни места и как могат да бъдат адаптирани и на други със сходна етно-демографска картина.

Определено сме изправени пред много сложна и тежка задача с решаването на ромските въпроси в страната, но игнорирайки ги, няма да постигнем нищо, а само ще задълбочим негативните тенденции и прояви. Категорично смятаме, че възможности за интеграция на ромите има и те минават през правилно разбиране на същността на ромския етнос, работа на терен с тях, според специфичните особености и нужди на отделните им социални групи, дегетоизация, колкото и да е трудна тя, и задължително образование. Защото, ако в една ромска фамилия дядо, син, внук никога не са учили и работили, няма как да очакваме това да се случи със следващото поколение. Точно обратното, ако в една ромска фамилия дядо, дъщеря, внучка са образовани и реализирани на пазара на труда, най-логично е това да продължи и със следващите поколения.

1

ВЪВЕДЕНИЕ

Ромите са самобитен и изключително интересен етнос, чийто корени можем да открием в индийския субконтинент. По косвени данни се смята, че около IV-V в. те са прогонени от там, вероятно при нахлуванията на хуните, и повече никога не се завръщат. Разбира се, ромски етнически групи и днес обитават Индия, но основната част на етноса е пръсната из целия свят. В Европа навлизат през Средновековието на три вълни – през Испания, Египет, откъдето идва и популярният им етноним *gypsy*, през Османската империя и Балканския полуостров. По нашите земи вероятно се заселват около XIV-XV в., т.е. с проникването на Османската империя в Югоизточна Европа.

Трудно може да бъде посочен тяхният точен брой, поради т.нар. им „преферирано“ етническо самосъзнание, което много често ги кара да се самоопределят според етноса, на чиято територия живеят или според религиозната си принадлежност, макар самите те да са доста индиферентни по отношение на религията. Повечето етнологии предполагат, че общият им брой днес в света е около 18-20 млн. души, като най-голяма част от тях обитават Русия, Румъния, Турция, България, Сърбия, Словакия, Чехия, Унгария, Испания и др.

Специфичното при тях е, че взимат част от обичаите, културата, езика и религията на етноса, на чиято територия живеят, но винаги запазват самобитността си, културни практики и най-вече ценностна система, която е характерна за индийския субконтинент и доста чужда за европейския. Езикът, който използват – романес, е с много диалекти и вариации, но без единна книжовна версия, така че реално са билингвисти, използвайки и езика на етноса, чиято територия обитават. Много често правят и чисто механичен микс между двата езика.

Ромите се отличават и с демографски модели на поведение, характерни за Южна Азия. Те включват ранни женитби и раждания, силно патриархален консерватизъм, подчинена роля на жената и многодетни семейства. Определено имат много по-висок коефициент на фертилност от всички европейски етноси, но и много по-ниска средна продължителност на живота.

Също е много важно да се отбележи, че независимо в коя страна живеят ромите, независимо от нейното икономическо развитие и форма на управление, проблемите с тях са едни същи. Те могат еднакво да бъдат идентифицирани и във Финландия, и в Испания, и в България, и в Турция. Това, от своя страна, дава възможност, чрез известна адаптация, успешните интеграционни модели в една страна да бъдат приложени и в останалите.

Много важен въпрос, който е ключ към тяхната успешна интеграция, е разбирането на сложната им социална стратификация, която не е етническа или езикова, а е свързана с произход, клановост, занаят, социално положение. Защото има ромски групи, които не само са склонни да се интегрират, но и силно го искат и трябва да бъдат подпомогнати от държавата и обществото, но има и такива, до които мисълта за интеграция изобщо не може да достигне. Затова е наложителен диференциран подход и активна работа директно на терен с експерти, които познават етнопсихологията и поведението на отделните ромски групи.

През последните години се заговори за доста успешни интеграционни модели и политики, които са приложени в различни части на Испания, Финландия, Словакия, Чехия, Унгария, което показва, че макар и трудна, интеграцията на ромите е възможна. Въпросът е да разберем защо и как едни модели работят и по какъв начин могат да бъдат приложени и на други места, в които живее компактно ромско население.

2

ПРОИЗХОД, РАЗСЕЛВАНЕ, СОЦИАЛНА СТРАТИФИКАЦИЯ, НАГЛАСИ И СТЕРЕОТИПИ ПРИ РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ

Произходът на ромите е обвит в толкова мистери, недоказани хипотези и объркващи предположения, че напълно илюстрира тяхната специфика и мистичност като етнос. Въпреки че се появяват в Европа още през Средновековието, до ден днешен не може да се изгради строга научна теория за произхода им. Разбира се, това е нормално донякъде, тъй като са номадски народ, който от древността до наши дни кръстосва пътищата на почти всички континенти и второ, защото езикът им романес няма писменост, което също спомага за липсата на яснота по въпроса. По тази причина голяма част от информацията за тях се е загубила през вековете, а загубената част е заменена с устни предания, легенди, митове, приказки, за които не е известно до каква степен се опират на истината и фактологията.

От друга страна, обаче, е странно, че не може да бъде изяснен произходът на толкова голям народ и със значително място в историята на света, дори и при съвременния начин за набиране и обработване на информация.

Ние ще се облекнем на официалната версия, която най-много се доближава до понятието теория, а именно, че през 1763 г. студентът по теология в Карловия университет в Прага, Ищван Валий при свои лингвистични изследвания случайно намира много голямо сходство между познатото му ромско наречие на унгарски цигани и езика на студенти от Югозападна Индия. Той прави сравнителен анализ между хиляда думи и стига до заключението, на базата на тези косвени лингвистични доказателства, че циганите произхождат от индийския субконтинент. На основата на неговото изследване, лингвистът Х. М. Г. Грелман формулира своя труд „Циганите. Един исторически опит върху начина на живот, състоянието, обичаите и съдбата на този народ в Европа заедно с техния произход“ и показва пряката връзка между санскрит и романес, което поставя началото на идеята за произхода им от Индия. Впоследствие се добавя информацията, че те вероятно напускат северозападна Индия под натиска на хуните в периода IV-VI в. и оттам нататък се пръскат по-

степенно из цялата земя благодарение на номадския си начин на живот.

Странното в случая е, че приетата за най-достоверна теория за произхода на ромите се базира на случайно направено изследване от един студент през XVIII в.

Сред хипотезите за произхода на ромите, които имат сериозни поддръжници, базираци се на ромски предания и легенди, заслужава да се отбележат две. Първата е, че те са свързвани с евреите, като според един от митовете им произхождат от Агар, наложницата на Авраам (на арабски Ибрахим), която му ражда първородния син Исмаил, с което се обяснява и мюсюлманското вероизповедание на част от ромите. Някои средновековни европейски изследователи също застъпват тази хипотеза.

Много по-разпространена, обаче, е хипотезата за египетския им произход. В средновековна Европа самите роми дълго време са твърдяли, че са прогонени от Египет християни. Като доказателство за това се привеждат издадени грамоти в защита на циганите от папа Мартин V, император Сигизмунд и други европейски владетели. Терминологично тази версия се потвърждава от етнонима „Gypsies“, с който са много известни циганите и с използваните в Югозападна България и Северна Македония наименования „гюпти“ и „гюпци“, т.е. хора, дошли от Египет.

Сред застъпваните в различни исторически времена и изследвания „родини“ на циганите са още Близкият Изток (като цяло), Етиопия (Абисиния), Асирия, Нубия, Халдея, Иран и др.

Трябва да подчертаем, че също толкова многобройни, понякога съвсем противоречащи си и с не много ясни доказателства, са и хипотезите за навлизането на ромите в Европа и по-конкретно на Балканския полуостров и в България.

От многобройните хипотези по въпроса можем да изведем три посоки на влизането им в Европа, за които има най-много доказателства, преки и кос-

вени. Първият поток са говорещите *ben* диалект Дом, които се насочват от Индия на северозапад и се заселват в земите на Сирия и Палестина, а оттам отделни групи продължават към Египет и Северна Африка. Вторият поток е съставен от група *rhen* диалект Лом и се насочва на север, заселвайки се в земите на Закавказието. Третият, всъщност основен поток на ромските миграции, е също от група *rhen*, но диалект Ром, и е насочен на запад, към Мала Азия и Балканите, а оттам към Средна и Западна Европа.¹

Що се отнася до датировките, въпросът отново е сложен и нееднозначен, но можем да посочим периода IX-XI в. като ориентируващ за появата на ромите в Европа. Оттогава датират първите исторически сведения за присъствието им на Балканския полуостров, в пределите на Византия. Повечето от циганолозите приемат за първо сигурно споменаване на цигани във Византия "Житието на Св. Георги от Атон", което е датирано приблизително около 1100 г. Доста повече и достоверни са сведенията за навлизането на ромите на Балканите успоредно с настъпването на Османската империя. През XVI в. има информации и за съществуването на Цигански санджак с административен център Кърккилиса (Лозенград), който обхваща районите на Стара Загора, Ямбол, Комотини, Кешан, Чорлу и Виза. Определено присъствието на ромите в плодородна Тракия е масирано и осезаемо в периода на Османската империя, като това може да се обясни с равнинния релеф и изградената инфраструктура, която подпомага номадския им начин на живот.

Ако трябва, обаче, да се придържаме към научно доказаната фактология, то тогава трябва да се опрем на средновековни феодални грамоти и закони, в които конкретно се упоменават ромите и има точна датировка. Такива са в хронологичен ред: о-в Крит (1322), о-в Корфу (1346), гр. Дубровник (1362), гр. Загреб (1373), Бохемия (1378), гр. Любляна (1387), Долна Саксония (1407), Трансилвания (1416), Вестфалия и градовете от Ханзата (1417), Лайпциг, Франкфурт на Майн, Цюрих и Берн (1418), Антверпен (1419), Нидерландия (1420), Торино (1421), Болоня и Рим (1422), Сарагоса (1425), Полша (1428), Барселона (1447), Андалусия (1462), Англия (1480), Вилнюс (1501), Единбург и Дания (1505) и др. (Пампоров, Ал., 2006). Можем да обобщим, че в ранното Средновековие през Византия, а малко по-късно и през Османската империя, ромите навлизат на Балканите, а в следващите няколко века, вследствие на типичния си чергарски живот, постепенно се разселват из цяла Европа.

Нека с няколко думи обрисоваме и съществуващите доказателства за появата и присъствието на ромите и по българските земи. Първото сигурно доказателство датира от периода на Османската империя, в края на XIV и началото на XV в. Първото споменаване на цигани в днешните български земи от този период е през 1430 г. в данъчния регистър на Никополския санджак, където са отбелязани 431 коптски, т.е. "египетски" или "цигански", домакинства (Марушиакова & Попов 2000). По същото време значителна имиграция на роми има и в Пловдивско. Ако през 1490 г. във Филибе има регистрирани 38 домакинства от 907 (или 3.3%), а през 1516 г. са 175 от 1000-1100 (15.9/17.5%), то през 1516 г. ромите са 283 домакинства (около 25%). Обикновено в научните изследвания се изнасят данни и за Плевен, където броят на домакинствата е съответно 11 през 1516 г., 36 през 1550 г. и 44 през 1579 г., но ако в първия период може да се допусне някаква имиграция, във втория вероятно става дума за естествен прираст (Пампоров, 2006).

За по-точна национална и регионална статистика по отношение на ромите в България можем да говорим едва след Освобождението. Разбира се, по отношение и на тази статистика трябва да бъдем внимателни и да имаме предвид няколко субективни фактора, които я изкривяват. На първо място, това е „преферираното“ етническо самосъзнание на ромите, което е специфичен техен феномен. Той се изразява във факта, че често, ако изповядват християнство и живеят на територията на етнически българи, се самоопределят като българи и още по-често, ако са мюсюлмани, се самоопределят като турци. Този феномен се проявява навсякъде по света, където живеят. Ромите са най-устойчивият във времето етнос, защото винаги взимат езика, част от културните и битови белези на етноса, чиято територия обитават и в същото време винаги запазват характерния си бит, обичаи, култура, репродуктивно поведение. За това не само в България, но по целия свят е трудно да се определи точната бройка на ромите. В световен мащаб се смята, че наброяват около 18-20 млн. души, като в Европа са приблизително 12 млн. души. По официални данни в България (преброяването 2011 г.) циганите са 325 433 д. д. или 4,7% от населението на страната, но според мнения на експерти (Илиева, Томова, Пампоров и др.), те реално са между 700 и 800 000 души или над 10% от населението на страната. По тези непотвърдени данни около 5% от ромите в Европа живеят в България.

Друга причина за "изкривяване" на информацията по етническа принадлежност при преброяванията е свързана със сложната йерархична структура на етническото самосъзнание при циганите.

Марушиакова (1992) определя две причини за тези феномени на самоидентификацията при

¹ Иванова, Евг., Кръстев, В., http://www.chambersz.org/tehnitari/index.php?option=com_content&task=view&id=1&Itemid=2.

ромите. Първата причина е, че той се проявява при някои роми, загубили до голяма степен предишните си групови характеристики (т.е. колкото по-слаба е групата, колкото по-непълна при нея е наборът от типични черти на ромската група, толкова по-силно застъпено е преферираното самосъзнание). Втората причина е отношението на макрообществото и неговите институции спрямо ромите. Те са повсеместно отхвърляни както на институционално, така и на битово равнище, и сблъсквайки се с такова отношение на макрообществото, търсят обществено признание в лицето на друга етническа общност, която може да бъде най-голямата в страната или да е призната от макрообществото. Тази е основната причина за наблюдаваното публично деклариране на ромите като турци, българи, румънци и др. При търсенето на нова етническа самоличност ромите „подчертават стремежа си за интегриране и изравняване с околното население, като по този начин се стараят да избегнат прилагането към тях на негативни стереотипи, свързани с циганското население.“ (Марушиакова, 1992)

Според изследването на Томова (1995), сред различните ромски групи в България протичат разнообразни процеси на етническа идентификация. Според нея, 2/3 от респондентите без стеснения декларират принадлежността си към ромската общност. Сред останалите 1/3 е налице предпочитание към чуждо етническо самосъзнание – по-голяма част от ромите мюсюлмани се представят за турци (което е типично за Пазарджишко, Пловдивско, Хасковско, Търговишко, Добричко и Разградско), докато част от ромите християни се самоопределят като българи и съвсем малко като румънци. Според Томова (1995), като българи се определя значителна част от семействата на роми, дисперсирани в големите жилищни блокове на «Люлин», «Младост», «Обеля» и други софийски жилищни комплекси, както и част от ромите християни в селата, особено когато не са обособени в махали, уседнали са отдавна и са добре интегрирани в селския бит. Интерес представлява и каква част от етническата общност на ромите се определят като български роми (дасикане рома) и каква част – като турски роми (хорохане рома). Според Томова (1995), 47,3% се определят от групата на българските роми, като от тях 3/4 не посочват друго название на групата си. Останалите най-често съобщават названието на традиционните или съвременните занаяти на групата или специфично прозвище, дадено им от други групи. Като „турски роми“ се определят 46,2% от респондентите, като 2/3 от тях не посочват друга специфична подгрупа. Като влашки роми се определят 5,1% от респондентите.

Животът на ромите в България винаги е бил съпътстван от множество стереотипи, митове и

предразсъдъци, които естествено се дължат на странните им за европейците начин на живот, поведение и мислене, присъщи много повече за индийския субконтинент.

Първото и най-основно ниво на социална организация на ромите е **семејството**, което може да е много голямо и да включва няколко поколения. **Семејството или кланът** е центърът на ромския живот, свързано с предаността на роднините.

Стереотипите за ромите могат да бъдат разделени на две групи: **позитивни и негативни**. При всички положения и двете групи са пряко обвързани с начина им на живот, и с начина на възприемането им от другите етнически групи в Европа.

Сред **позитивните стереотипи са**: музикални, свободолюбиви, сръчни, находчиви, лоялни към своите. Музикалността е буквално вродена на ромите. Неслучайно и в световен, и в български план можем да посочим много известни роми музиканти (Джанго Райнхарт, Мухарем Сербезовски, Хари Стойка, Есма Реджепова, Нено Илиев, Ибро Лолов Иво Папазов-Ибряма и др.). Свободолюбието е присъщо на всички номадски народи, а то логично се съчетава със сръчност и находчивост, за да можеш да оцелееш при този начин на живот. Лоялността към своите си е специфичен техен феномен, който се дължи на два фактора, първо това, че семејството, кланът, е най-важното в тяхната ценностна система, те просто нямат усещане нито за държава, нито за принадлежност към по-голяма общност (включително и ромската) и второ, всяка група, която е малцинствена и преследвана някъде, се капсулира, за да може да се съхрани.

Сред **негативните стереотипи** изпъкват: крадливи, мързеливи, мръсни, диви, агресивни, отмъстителни, злонамерни. Тук трудно можем да отделим онези, които се дължат на номадския им начин на живот и чуждата за Европа етнопсихология, от други фактори, без да изпадне в дискриминационни обяснения.

Съществува, обаче, един стереотип, който в България е много популярен и това е техният образ на жертва, който се наслаждава в резултат на т. нар. им **„заучена безпомощност“**. Често можем да чуем ромите да се оплакат, че държавата не прави нищо за тях. Това провокира усещането в другите етноси, най-вече българския, че е дискриминиран спрямо ромите, защото и най-бедните граждани са длъжни да си плащат консумативите. Тук, обаче, ясно трябва да се каже, че не може да се обобщава за всички роми в страната, както често се прави, защото има много от тях, които съвестно изпълняват задълженията си на граждани на републиката

и второ, такива примери директно препращат към заключението, че там, където се случват, липсва държавност.

Сред другите особености на ромите, които със сигурност изглеждат странно за европейците, са купуването или договарянето на булките, много ниската възраст за сключване на брак, 13-16 години при момичетата и 15-18 при момчетата, автоматично и за раждане на деца, признаването на върховенството на мешерето за уреждане на взаимоотношенията вътре в ромската общност и много други. Мешерето е нещо като форма на саморегулация за ромите. Представява съвет на старейшините, които се събират и решават различни казуси, които най-често са свързани с битови проблеми.

Цялото това разминаване с бита и възприятията за „нормалност“ на останалите етноси в Европа и България кара ромите имплицитно да смятат, че няма етнос, който да притежава онези сили и добродетели, с които може да проникне в дълбините на ромската душа.

Когато говорим за интеграция на ромите и взаимоотношенията им с останалите европейски етноси, не бива да пропуснем и факта, че през вековете те са били едни от най-преследваните общности на стария континент, наред с евреите. Подлагани са на насилствени експулсации и преследвания в Европа през цялото Средновековие, могат да се посочат примерите с Люцерн – 1472 г., Париж – 1539 г., Дижон – 1659 г. Такива мерки има още в Португалия, където ги депортират в колониите в Африка и Южна Америка, Германия, Холандия, Швеция, а в във Франкфурт на Майн през 1722 г. е издадена заповед за насилствено отнемане на децата от родителите им и отвеждането им в специални детски домове. Родителите са жигосвани и прогонвани (Пампоров, 2006). В тези години абсолютният пик на гоненията срещу ромите е Светата инквизиция и ловът на вещици – в периода XV-XVIII в., когато хиляди роми са изгаряни на кладите в Европа, защото се занимават с гадателство, вентрилоквизъм, цирково изкуство и др.

Най-жестокото преследване спрямо тях е по време на нацисткия режим в Германия и Холокоста. Според различни данни, между 200 и 800 000 роми са вкарани в концлагерите по време на Втората световна война, почти всички завършили живота си там, като в концлагера Аушвиц е имало специална ромска част, където намират смъртта си между 100 и 300 000 роми. Тук непременно трябва да отбележим един факт, който в България е малко популярен, но е много важен за националното ни самочувствие, а именно, с близо 50 000 евреи България спасява и десетки хиляди роми от лагерите на смъртта.

Безспорно обаче това, което е най-трудно за разбиране в Европа и у нас е изключително сложната стратификация на ромите по кланове, занятие, социални групи, чувство за принадлежност и др. Според социологическите изследвания, възможно най-обобщената и монолитна класификация за ромите в България е на Ал. Пампоров (2006), в която той разглежда следните ромски субгрупи: дасикане рома (циганоезични християни или български роми), хорохане рома (турски роми, мюсюлмани), калдераши, калайджес (котлари или сръбски цигани) и лудари (рудари, идентифицират се като румъноезични роми или власи). Дасикане и хорохане рома биват обединявани и под името йерлии или уседнали цигани. От своя страна, рударите, според занаята, се делят на урсари (мечкари и маймунари) и лингурари (копанари). Тази класификация обаче е много схематична и не изразява пълната стратификация при ромите в България, както отбелязва и Ал. Пампоров: „На практика, във всяка община и дори всяко селище съществуват различни разграничения между субгрупите и действително съществуват над 100 субгрупи. Освен тях има множество гранични субгрупи и дори гранични общности“. Според занаята или произхода, в литературата могат да се срещнат и следните наименования на ромски субгрупи: бакърджии, бургуджии, гаджали, демирджии, джезведжии, джуравци, дървари, дюлгери, кошничари, баламо, цуцумани, буринари, дръндари, мехтерии, фереджелии, джанкеши, дудулани, чарале, агупти, юрукчии и много други. Всичко това ни показва колко сложна за разбиране е ромската етническа група и как само работа на терен с хора, които я познават отвътре може да даде позитивни резултати по отношение на интеграцията.

Извод 1: Произходът на ромите не е напълно изяснен и до днес, но най-много доказателства, предимно лингвистични, има, че те произхождат от индийския субконтинент, откъдето постепенно се разселват из другите части на света, като в Европа и България започват да присъстват масирано през Средновековието.

Извод 2: Именно техният индийски произход и етнопсихология, характерна за тази част на света, прави интеграцията им в европейската и българска ценностна система толкова трудна. Те са номадски народ с традиционни занятия, като калайджийство, гадаене, цирково изкуство, мечкарство и още от Средновековието трудно се вписват в моделите на европейските общества. Още повече ги отдалечават от европейците традиционните за тях ранни бракове, вследствие на това отпадането на момичетата от образователната система, веселият им, свободолюбив начин на живот, издигането на мешерето (техният „съдебен“ орган) над законите на държавата и т.н.

Извод 3: Много трудно може да бъде определен точният брой на ромите, както в Европа, така и в България, поради т.нар. им „преферирано“ етническо самосъзнание – много често те се самоопределят според етноса, на чиято територия живеят или според религиозната си принадлежност.

Извод 4: Тяхната „различност“ от всички останали европейски етноси е била повод за множество преследвания в Европа. Абсолютният пик на гоненията и насието срещу ромите е по време на нацисткия режим и Холокоста, когато по различни данни между 200 и 800 000 роми намират смъртта си в концлагерите на континента. България е една от много малкото държави, която успява да спаси своите роми от лагерите на смъртта.

Извод 5: Един от най-големите проблеми с интеграцията на ромите е факта, че останалите етноси и държавите, в които живеят, ги възприемат като хомогенна група. Всъщност ромите са изключително сложно стратифицирани на субгрупи, метагрупи и т.н., според семейство и клан, към който принадлежат, традиционни занаяти, места на произход, социална група и т.н. Сред най-известните групи в България са калдешите, калайджии, лудари, дасикане рома, хорохане рома и др. Има такива сред тях, за които дори мисълта за интеграция изглежда абсурдна, но има и такива, при които с малко помощ от държавата или местната власт интеграцията е абсолютно постижима.

3

БРОЙ, ТЕРИТОРИАЛНО РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ И ДЕМОГРАФСКИ ПРОЦЕСИ ПРИ РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ

От преброяването през 1900 г., като основен признак за определяне на принадлежността на дадена етническа, религиозна и т.н. общност у нас, е изведено самоопределянето – основополагащ принцип, залегнал както в новата българска Конституция, така и в документите на международното право. По този начин, в чисто юридически план, нито държавата, нито обществото могат да откажат правото на индивидуалния избор на личността. Напълно основателно, обаче, редица учени внасят и допълнителното уточнение, че в случаите на преферирано етническо самосъзнание (както е при ромите) е необходимо и съответната предпочитана етническа общност да приема и признава тези роми като част от нея. В конкретните случаи това условие отсъства – българи, турци, румънци не признават тези ромски групи като част от собствените им етнически общности.

3.1 ТЕНДЕНЦИИ В ПРОМЕНИТЕ НА БРОЯ НА РОМСКОТО НАСЕЛЕНИЕ В БЪЛГАРИЯ. ДЕМОГРАФСКИ ПРОЦЕСИ.

В България живеят различни етнически и религиозни общности, всяка със своите характерни особености и традиции. Една от тези етнически общности е на ромите. Проблемите, свързани с тази етническа общност, имат много аспекти и решаването им е твърде сложно. Ситуацията в България се усложнява от обстоятелствата, че тя се нарежда сред страните с най-висок абсолютен брой и относителен дял на роми, от една страна, и от друга – утежненото им социално-икономическо положение, унаследено от миналото. Основен проблем при оценката на ситуацията на ромския етнос не само в България, но и в останалите европейски държави, е липсата на данни. Една от причините за това се крие в особеностите на ромския етнос, който не е хомогенна етническа група. Ромите са специфична етническа общност, която няма аналог с останалите етнически групи в Европа. Тя е разделена на много различни, а понякога дори противопоставящи се една на друга групи, субгрупи и метагрупови единици със свой собствен етнически и културен облик. Исторически, политическите, икономическите фактори са съз-

дали големи различия сред ромите не само в Европа, но и в България. Тези различия се увеличават още повече, имайки предвид различията в езиковите и културните особености. Често възникват трудности при идентификацията на членовете на ромския етнос, който се характеризира със слаби процеси на етническа консолидация и незначително чувство за общо самосъзнание. Но общото отношение на обществото към ромите, изразено в дискриминация, засилва чувството у тях, че принадлежат към една и съща общност. Едва ли би било грешно да се каже, че обединяващият елемент в ромската етническа група е отношението на макрообществото към нея, като по този начин тя формира една отделна социална категория, която има общи проблеми за решаване. Те са свързани с бедността, маргинализацията, изключването им от пазара на труда, сегрегацията в образователната система, трудният достъп до социални услуги, крайните форми на пространствена сегрегация, изключването от правото на упражняване на активна гражданска позиция, нетолерантността, дискриминацията, предрасъдъците, негативни те стереотипи и т.н. Изразът “европейско или транснационално малцинство” отговаря в голяма степен на тяхната същност.

Върху формирането на населението на дадена територия влияние оказват две основни групи фактори: естествено възпроизводство и механично движение (миграции).

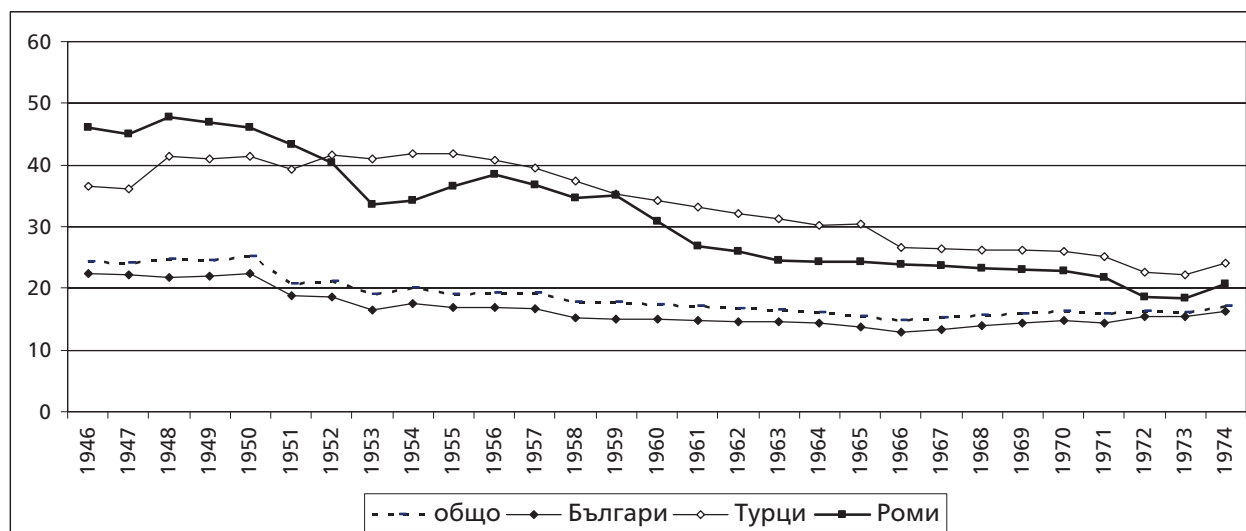
Днешното демографско състояние на населението е резултат от продължителното действие на множество фактори и влияния, свързани със специфичните особености в историческото, икономическото, културното развитие на отделните етнически общности в страната.

Ходът на демографските показатели протича с различен интензитет през последните няколко десетилетия. Непосредствено след Втората световна война до началото на 50-те години са отбелязани най-високите стойности на раждаемостта (над 40‰) при ромите. В сравнение с българското население, стойностите на раждаемостта са повече от два пъти по-високи при ромското на-

селение. В демографското си развитие ромите и турците проявяват сходства, които се запазват до края на 80-те години, с изключение на годините непосредствено след Втората световна война. След нея са отчетени стойности на раждаемост, по-ниски в сравнение с турското население. От началото на 50-те години започва постепенен спад в раждаемостта при ромското население. През този период политиката е насочена и към социално-битовото и стопанското развитие на районите със смесен етнически състав, повишаване на образователното равнище на ромското

население, ограничаване на нивото на детската смъртност, в резултат на което отпада естественият стремеж на родителите да заменят починалото дете, засилват се процесите на урбанизация и свързаните с нея промени в условията и начина на живот, механизирани са голяма част от дейностите в селскостопанското производство, като това спомага за отпадането в голяма степен на стопанските функции на семейството и т.н. Независимо от действащите фактори, намаляването на раждаемостта сред това население настъпва бавно и продължава дълго време (Илиева, 2013).

Фигура 1
Раждаемост на трите основни етнически общности в България (1946-1974 г.) (Илиева, 2013)

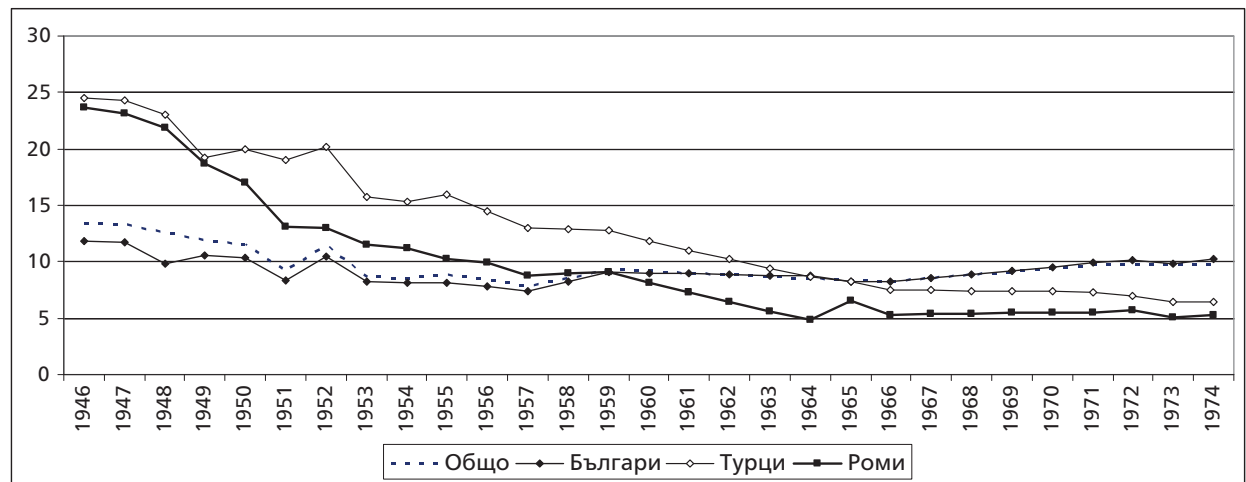

Източник: Собствени изчисления, правени въз основа на информация от : ЦДА – София, фонд 210, оп.34, а.е. 5; оп.12, а.е.46; оп.26, а.е. 5; оп.5, а.е.17; оп.5, а.е. 61; оп.10, а.е. 34; оп.12, а.е.46; оп.6, а.е.16; оп.5, а.е. 61; оп.8, а.е. 30; оп. 42, а.е. 31; оп.10, а.е.34; оп.14, а.е. 59; оп. 19, а.е.6; оп.5, а.е.44; оп.6, а.е. 16; оп.3, а.е.4; оп.44, а.е.8; оп.41, а.е. 61; оп.43, а.е. 8; оп.42, а.е. 29; оп.23, а.е. 5; оп.5, а.е. 63; оп.44, а.е. 7; оп.37, а.е. 28; оп.5, а.е.47; оп.8, а.е.31; оп. 10, а.е.35; оп.14, а.е. 60; оп. 19, а.е. 7; оп. 5, а.е.20; оп.3, а.е.4; оп.3, а.е.4; оп. 23, а.е.6.

Влошаването на жизненото равнище в резултат от упадък на икономиката непосредствено след Втората световна война е една от причините за високите стойности на **смъртността** при ромите през първите години след войната, когато се от-

белязват стойности над 25‰. В следващите години се наблюдават бързи темпове на намаляване на смъртността, като за период от десет години (1946–1956 г.) този спад е с повече от десет пункта (Илиева, 2013).

Фигура 2
Смъртност на трите основни етнически общности в България (1946-1974 г.) (Илиева, 2013)

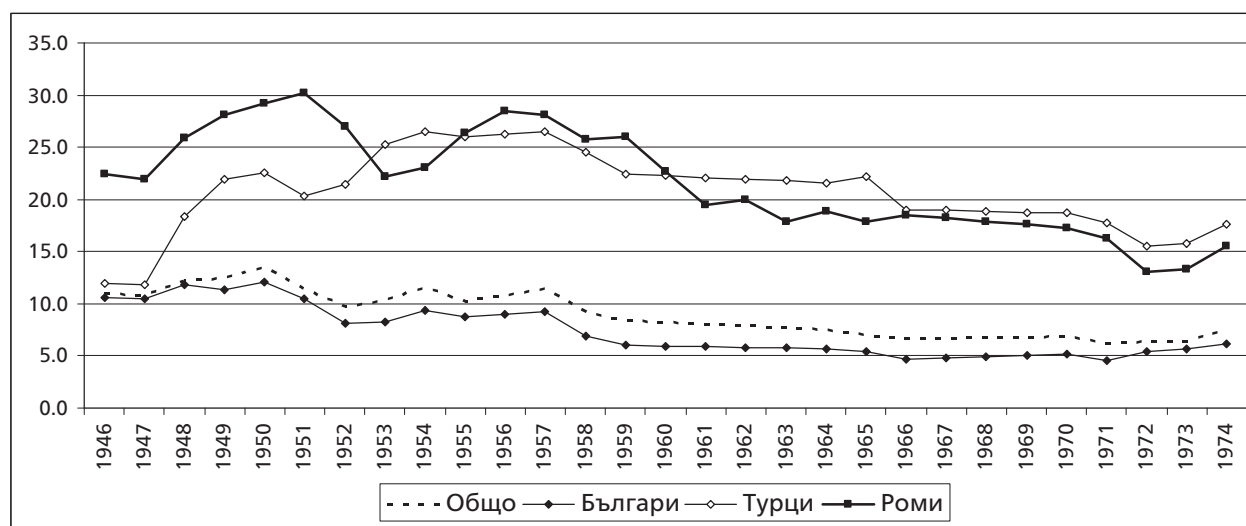
Източник: Собствени изчисления, правени въз основа на информация от : ЦДА – София, фонд 210, оп.10, а.е. 36; оп.12, а.е. 43; оп.8, а.е. 30; оп.2, а.е.48; оп. 5, а.е. 65; оп. 6, а.е. 17; оп.6, а.е. 17; оп.8, а.е. 32; оп.10, а.е. 36; оп.12, а.е.43; оп.14, а.е.61; оп. 23, а.е. 7; оп.5, а.е. 23; оп.3, а.е. 5; оп.19, а.е. 8; оп.6, а.е. 15; оп. 6, а.е. 18; оп.6, а.е. 18; оп. 8, а.е. 33; оп.8, а.е.33; оп.10, а.е. 37; оп.12, а.е.44; оп.14, а.е. 62; оп. 23, а.е. 7; оп. 19, а.е. 9; оп.5, а.е. 70; оп.5, а.е.32; оп.5, а.е. 54; оп.36, а.е. 7; оп.44, а.е. 15; оп. 42, а.е. 36; оп. 42, а.е. 35; оп.37, а.е. 29; оп.43, а.е. 13.

След Втората световна война стойностите на **естественния прираст** са около 22-23% и са резултат от висока раждаемост и висока смъртност. През следващите години, във връзка с резкия спад на смъртността, се наблюдава нарастване на естественния прираст при ромите – над 25%, и тези стойности се запазват до края на 50-те години. В началото на 60-те години, във връзка с бързите темпове на намаляване на раждаемостта, стойностите на естественния прираст намаляват с близо пет пункта, като тази тенденция, макар и не в такава степен, се запазва до края на 70-те години. През този период, поради значително по-високия естествен прираст в сравнение с това на българското население, се откроява и т.нар. демографски проблем. За него управляващите започват открито да говорят от средата на 70-те години и той се посочва като една от причи-

ните за провеждането на „възродителния процес“, който „експериментално“ започва именно с българските роми, изповядващи мюсюлманска религия, и с българите мохамедани. Основната причина за възникването на този проблем са дълбочаващите се разлики в естественото възпроизводство между българския, от една страна, и ромския и турски етнос, от друга. Различията в естественния прираст се определят от приблизително два пъти по-високата раждаемост и два пъти по-ниската смъртност при ромите в сравнение с тези при българите. Причина за това е нарастването на смъртността при българското население още от началото на 60-те години, която е резултат от застаряването му, както и тенденцията на намаляване на смъртността при ромите във връзка с подобряване на хигиенно-битовите им условия и навици (фиг.3) (Илиева, 2013).

Фигура 3

Естествен прираст на трите основни етнически общности в България (1946-1974 г.), (Илиева, 2013)

Източник: Собствени изчисления, правени въз основа на информация от: ЦДА – София, фонд 210, оп.10, а.е. 36, оп.12, а.е. 43, оп.8, а.е. 30, оп.2, а.е.48, оп.5, а.е. 65, оп.6, а.е. 17, оп.6, а.е. 17, оп.8, а.е. 32, оп.10, а.е. 36, оп.12, а.е.43, оп.14, а.е.61, оп.23, а.е. 7, оп.5, а.е. 23, оп.3, а.е. 5, оп.19, а.е. 8, оп.6, а.е. 15, оп.6, а.е. 18, оп.6, а.е. 18, оп.8, а.е. 33, оп.8, а.е.33, оп.10, а.е. 37, оп.12, а.е.44, оп.14, а.е. 62, оп.23, а.е. 7, оп.19, а.е. 9, оп.5, а.е. 70, оп.5, а.е. 32, оп.5, а.е. 54, оп.36, а.е. 7, оп.44, а.е. 15, оп.42, а.е. 36, оп.42, а.е. 35, оп.37, а.е. 29, оп.43, а.е. 13, оп.34, а.е. 5, оп.12, а.е.46, оп.26, а.е. 5, оп.5, а.е.17, оп.5, а.е. 61, оп.10, а.е. 34, оп.12, а.е.46, оп.6, а.е.16, оп.5, а.е. 61, оп.8, а.е. 30, оп.42, а.е. 31, оп.10, а.е.34, оп.14, а.е. 59, оп.19, а.е.6, оп.5, а.е.44, оп.6, а.е. 16, оп.3, а.е.4, оп.44, а.е.8, оп.41, а.е. 61, оп.43, а.е. 8, оп.42, а.е. 29, оп.23, а.е. 5, оп.5, а.е. 63, оп.44, а.е. 7, оп.37, а.е. 28, оп.5, а.е.47, оп.8, а.е.31, оп.10, а.е.35, оп.14, а.е. 60, оп.19, а.е. 7, оп.5, а.е.20, оп.3, а.е.4а, оп.3, а.е.46, оп.23, а.е.6.

През последните две десетилетия и особено след 1989 г. раждаемостта намалява сред всички етнически общности като резултат от тежката икономическа криза и чувството за несигурност, породени от различни социални промени. Независимо от това, спадът на раждаемостта при ромите е най-малък. Образователното равнище, материалните и културните потребности, удовлетворяването на определени стремежи за възпитанието, отглеждането и ценностната оценка на децата определят поддържането на висока раждаемост и естествен прираст при ромското население. Понастоящем върху хода на демографските процеси особено силно влияние оказва интензитетът на социално-икономическите фактори. Като се имат предвид резултатите от преброяванията през 1992 и 2001 г., се прави изводът, че това е единствената етническа група в страната, която показва увеличаване на своя брой, въпреки

значителното несъответствие между данните на официалната статистика и научно-емпиричните демографски изследвания, които показват още по-голям ръст на ромското население в страната. От анкетите, проведени по време на преброяванията през 1992 г. и 2001 г., се наблюдава силна затвореност на ромската етническа група и ниска мотивация на членовете ѝ за емиграция през този период, а ако има такава, тя в повечето случаи не е съпроводена с постоянна промяна на местожителството. Така основният фактор, който влияе върху увеличаване броя на ромите, е високият естествен прираст. На базата на официалните данни от преброяването може да бъде изчислен около 18,7% естествен прираст на ромското население за периода 1992-2001 г., но ако предположим, че смъртността е от порядъка на 8%, то стойностите на раждаемостта могат да бъдат оценени на около 26%.

Тези данни се потвърждават и от изследването на Томова (2005). Възложена от Министерския съвет, НСИ изготвя справка за раждаемостта в големите етнически общности по данни от преброяването през 2001 г. на базата на етническото самоопределение на родилките. Данни от тази непубликувана

в официалните издания на НСИ справка са представени в табл. 1. и както се вижда от тях, в общността на ромите раждаемостта е най-висока – на практика такава, каквато е била при турците и българите мюсюлмани в началото на 70-те години на ХХ в. (Илиева, 2013).

Таблица 1
Раждаемост, детска смъртност, смъртност и естествен прираст (%) по етнически групи към 01.03.2001 г.

Демографски показатели	Общо	Българи	Турци	Роми
раждаемост (по етническа принадлежност на майката) – на 1000 души	8.5	6.9	13.0	26.7
тотален коефициент за плодовитост (2001-2003)	1.22	1.03	1.62	2.81
детска смъртност (на деца до 1 г.) – на 1000	13.4	9.9	17.8	25.0
смъртност на 1000 души от населението	14.2	15.0	10.3	7.3
естествен прираст – на 1000 души	-5.7	-8.1	2.7	19.4

Източник: НСИ (непубликувани данни), Томова (2005)

След 2002 г. започват и системни усилия за стопроцентово обхващане на ромските деца в началната степен на образование (1-4 клас) и задържането им в училище, колкото е възможно по-дълго (Томова, 2009). Всички тези предприети мерки водят до намаляване на раждаемостта и особено на юношеската или ранната раждаемост сред общността. Ранната раждаемост (на 1000 момичета под 18 г.) намалява от 690‰ на 508‰ през 1992 и 2001 г. и се наблюдава двойно намаление на извънредно ранната раждаемост (на 1000 момичета под 15 г.) при ромите от 70,1‰ на 35,6‰. Въпреки че през последните 15 години спадът на раждаемостта в ромската общност е особено отчетлив, заварената значително по-благоприятна възрастова структура е много важен фактор за съхраняването, дори за увеличаването на дела на ромките в ранните възрасти. През 2011 г. близо 39,1% от ромите в България са под 20 години, срещу 22,4% при турската етническа група и 15,5% при българите. По-благоприятната възрастова структура на ромите ще предопределя по-високата раждаемост в групата в средносрочен и дългосрочен план дори при още по-голямо намаление на броя на децата в домакинствата им.

Ромите са общността с най-висока детска смъртност – 25.0 на хиляда новородени или 2.6 пъти по-висока, отколкото при етническите българи. Основните причини са масовата и дълбока бедност, лошите хигиенни условия, ранните и чести раждания на майките. Ромите са общността с най-висок дял на преждевременната смъртност и с най-къса очаквана продължителност на живота (Томова, Пампоров, Миленкова, 2009).

Външната миграция е друг основен фактор, който оказва влияние върху броя и структурите на населението.

В емиграционния процес, при българските роми след 1989 г. ясно се открояват два периода: до

началото на ХХI в., характерен с намалена емиграционна подвижност, и първото десетилетие от новия век – с увеличена емиграция в резултат от влизането на България в т.нар. шенгенски „бял списък“ (април 2001 г.) и присъединяването на страната към ЕС (януари 2007 г.). Допълнителни причини за увеличаване на емиграцията са и социално-икономическите проблеми, които съпровождат преходния период и се оказват решаващи.

Според Пампоров (2008), до 2001 г. ромите са най-малко мобилната етническа общност в страната. Подобно е твърдението на Томова (2011): „Въпреки стереотипа за ромите като за най-мобилното население, в периода 1993–2001 г. те се очертават като най-стационарната група в страната“. Една от причините за това поведение Томова обяснява с бедността, невъзможността да се акумулират средства дори само за транспорт до някоя съседна страна, като само в пограничните райони със Сърбия и Гърция част от ромите осъществява краткосрочна или маятникова емиграция.

По данни на „Изследване на неравенствата EU-REQUAL“ (2008 г.) 20% от българските турци и по 8% от етническите българи и от ромите, попаднали в извадката, са работили в чужбина през различен период от време през последните години. Поне 22% от турците, 14% от българите и 12% от ромите разчитат на финансовата подкрепа на свои роднини, работещи в чужбина, или на валутата от собствената си сезонна или временна работа извън страната. Данните от това изследване са много близки до тези от представителното за роми, турци и българи изследване на Института за демографски изследвания „Макс Планк“ – гр. Роцок, Германия, и Института по социология към БАН „Изследване на поколенията и половете“ (GGs), проведено през 2004 и 2007 г. Данните от изследване „Здравен статус и достъп на ромите до здравеопазване“

на Институт „Отворено общество“ от 2007 г. показват, че след 2004 г. за различен период от време в чужбина са работили представители на 18% от ромските домакинства – най-често по двама души от семейство.

Нарасналата емиграция на ромското население се потвърждава и от данните, посочващи каква част от тях са работили в чужбина. Преди 1 януари 2002 г. 1,5% от респондентите са работили в чужбина; между 1 януари 2002 г. и 1 януари 2007 г. техният дял нараства на 3,0%, но най-голямото увеличение е след приемането на България в Европейския съюз (1 януари 2007 г.) – 9,9%. Значителен е и относителният дял (16,5%) на интервюираните лица, които са посочили, че и друг член на домакинството е работил извън

България след 1989 г., като тук отново се наблюдава увеличение след 2007 г. (Ангелов и др., 2011).

Преобладаващата част от пребивавания в чужбина на интервюираните роми са краткосрочни, което илюстрира временния и циркулярен характер на ромската миграция. Въпреки това, данните илюстрират, че икономическите фактори мотивират миграционните нагласи – увеличените нива на безработица в България, бедността, карат интервюираните роми да търсят възможности за своето оцеляване в чужбина, вероятно чрез своите роднини навън.

Броят на ромското население според официалната статистика е представена в таблица 2.

Таблица 2
Общ брой на трите основни етнически общности в България по начин на самоопределяне (1900-2001 г.)

Години	Общо	Българи	Турци	Роми	Българи	Турци	Роми
1900	3 744 303	2 888 219	531 240	89 549	77,2	14,2	2,4
1905	4 035 575	3 203 810	488 010	99 004	79,4	12,1	2,4
1910	4 337 513	3 518 756	465 641	122 296	81,1	10,7	2,8
1920	4 846 971	4 036 056	520 339	98 451	83,3	10,7	2,03
1926	5 478 741	4 557 706	577 552	134 844	83,2	10,5	2,5
1934	6 077 939	5 204 217	591 193	149 385	85,6	9,7	2,5
1946	7 029 349	5 903 580	675 500	170 011	83,4	9,6	2,4
1956	7 613 709	6 506 541	656 025	197 865	85,5	8,6	2,6
1965	8 227 966	7 231 243	780 928	148 874	87,9	9,4	1,8
1975	8 727 771	7 930 024	730 728	18 323	90,1	8,4	0,2
1992	8 487 317	7 271 185	800 052	313 396	85,7	9,4	3,7
2001	7 928 901	6 655 210	746 664	370 908	83,9	9,4	4,6
2011	7 364 570	5 664 624	588 318	325 343	84,8	8,8	4,9

Източник: НСИ Окончателни резултати от Преброяване 2011, <http://www.nsi.bg/census2011/pagebg2.php?p2=175&sp2=190>.

При прегледа на литературата се установява, че по експертни оценки броят на ромите варира в много големи граници. Сред оценките, даващи най-висок процент на ромите, е тази на Съвета на Европа, според която ромите съставляват 10,33% от българското население. Според Марушиакова, Попов, 1993, в началото на 90-те години на XX в. броя на ромите е фиксиран на 800 000 души, но за съжаление оценката е направена без да бъде посочена конкретна методика. През 1994 г. Liegeois определя броя на ромите в България от 700 000 до 800 000 души (Liegeois, 1994). Той също не съобщава как е стигнал до подобна оценка, но се очаква, че е повлиян от българските публикации. Значително по-умерена и по-близка до данните на МВР от 1989 г. е оценката на Томова от 577 000 до 600 000 души (Томова, 1995). Пампоров (2007) оценява броя им през 2007 г. като вариращ в рамките на 638 162 и 815 313 души.

През целия следосвобожденски период ромите са единствената етническа група в страната, която се

отличава с непрекъснато увеличение на своя брой (с изключение на последното преброяване, макар че в действителност той продължава да нараства).

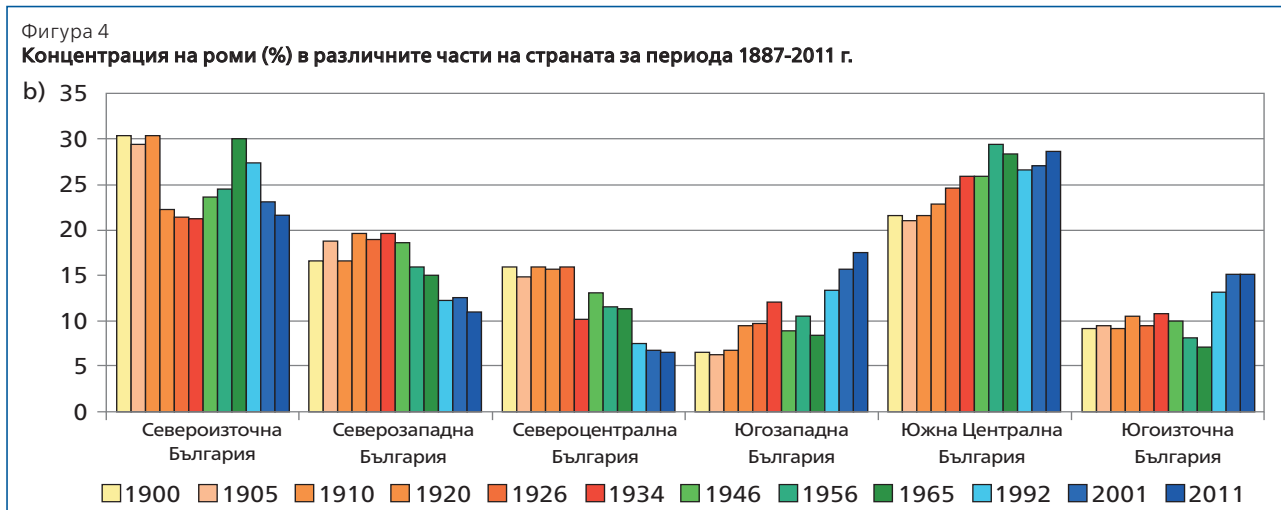
Опирайки се на официалните преброявания на населението, както и на непубликуваните данни за естественото и механичното движение на етническите общности в България (достъпни за ползване в ЦДА – гр. София след 1989 г.), е направен опит да се оцени реалния брой на българските роми. Тези наблюдения се регистрират по етническа принадлежност от 1946 до 1974 г., след което се прекратяват по политически причини. Последното преброяване, за което се смята, че показва най-точно броя на ромите в България, е през 1956 г. и резултатите от него отчитат 197 хил. души, декларирали се като роми. Взимайки предвид данните за естественото възпроизводство и емиграцията на ромското население, които след 1946 г. се събират и по етническа принадлежност (ЦДА – гр. София), се установява, че бро-

ят на ромското население още при това преброяване е занижен с около 25 хил. души. Данните след това биват засекретявани и могат да се открият главно в архивите на ЦК на БКП. Така например, в страната през 1959 г. са отбелязани 214 167 цигани. През 1965 г. по официални данни се отбелязва намаление на броя на ромското население, което не отговаря на действителната ситуация. По това време независимо от отбелязаното намаление на раждаемостта, естественят прираст остава висок поради бързото намаление на смъртността. Имайки предвид архивните данни за абсолютното нарастване на ромите, може да се направи оценка, че ромското население в средата на 60-те години е наброявало приблизително 260 хил. души. При следващото преброяване през 1975 г. данните са засекретени. Първоначално фигурират въпроси за етническата принадлежност на отделните лица, които обаче впоследствие отпадат по политически причини. Въз основа на данни от архивни източници (ЦДА - София) може да обобщим, че броят на ромите към средата на 70-те години е около 350 хил. души. По непубликувани данни са отчетени 373 хил. души (Марушиакова, Попов, 1993). Имайки предвид, че към средата на 70-те години ромите се намират във втория етап на демографския преход и раждаемостта се задържа на високо ниво (около 26‰ чак до началото на XXI в., при смъртност около 8-9‰) може да се направи оценка, че броят им към 1989 г. достига около 463 хил. души и 489 хил. души през 1992 г. (според официалното преброяване през същата година този брой е 313 хил. души). Националният статистически институт изчислява, че на базата на декларираната етническа идентичност, естественят прираст на ромското население в периода между двете последни преброявания (1992 и 2001 г.) е 18,4‰, а само в периода 2001-2003 г. – 19,4. От началото на XXI в. се наблюдава намаляване на раждаемостта при ромите с няколко пункта, при запазване на ниските стойности на смъртността. При определяне на броя на ромите до 2015 г. е взето предвид и нарастналата емиграционна подвижност на ромското население след приемането на България в Европейския съюз през 2007 г. Така според наши оценки, към 2011 г. ромите достигат 665 хил. души (срещу 325 хил. души според официалното преброяване) и

720 хил. души през 2015 г. Последната година се възприема за изходна при извършване на прогнозата на ромското население при втория вариант (по експертна оценка) (Илиева, 2013).

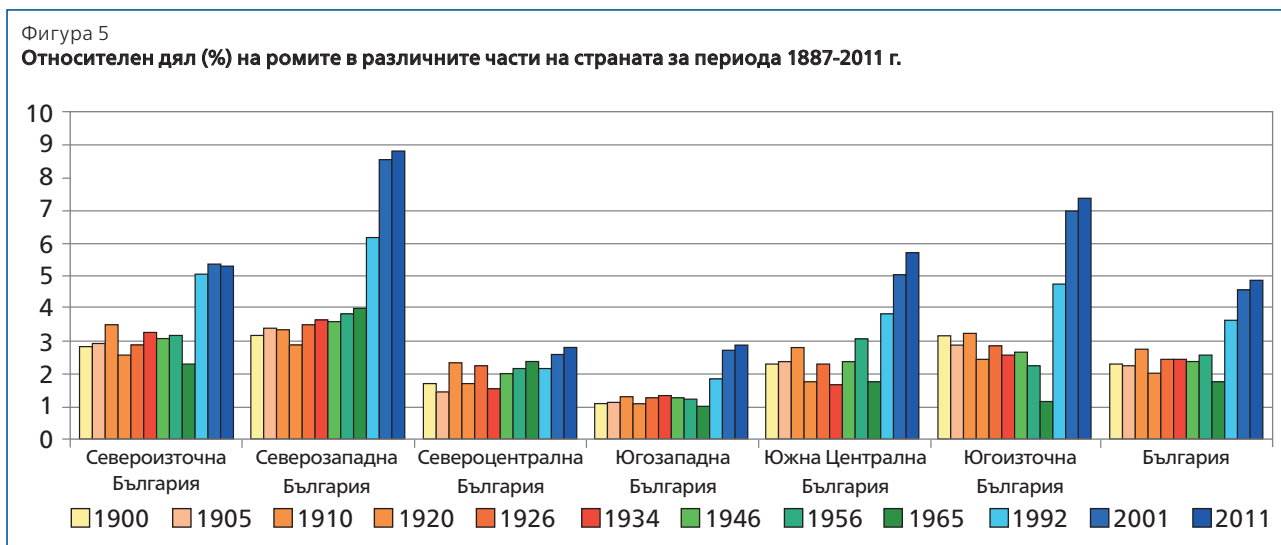
3.2 ТЕРИТОРИАЛНО РАЗПОЛОЖЕНИЕ НА РОМИТЕ В БЪЛГАРИЯ

За разлика от турската етническа група, ромите живеят разпръснато сред останалото население и не формират територии с голяма гъстота на разселване. Всяка конкретна ромска група е икономически свързана с чуждоетничната за нея среда, а контактите между отделните ромски групи често напълно липсват. Затова в рамките на ромската етническа общност като едно цяло интеграционният процес е слаб (Марушиакова, Попов, 1993). Една от причините ромите да живеят по цялата територия не само в нашата страна е специфичният характер на техните професии и занаяти, чрез които изкарват прехраната си, но които не дават възможност за изхранване на големи групи роми, като това ги принуждава да се разделят на относително малки единици. Именно тези връзки са допринесли за трансформацията и формирането на тяхното етническо самосъзнание, което затруднява определянето на действителния им брой. През последните преброявания ромско население е регистрирано в близо половината населени места в България. Открояват се две области с по-висока концентрация на ромско население – Североизточна и Южна Централна България, където е отчетено половината от население от тази група. Най-ниска концентрация се отчита в Югозападната, Северна Централна и Югоизточна България, където във всяка една от тези части на страната ромите не надвишават 15% от общия им брой. От началото на 90-те години се наблюдава тенденция на нарастване на концентрацията на роми в Югозападна България (най-вече поради нарастващия брой на ромите в столицата София), както и в Южна Централна и Югоизточна България, докато в трите северни района на страната се наблюдава намаляване на броя на ромското население. Това намаляване е най-значимо в Северозападна България, което е в унисон с типичните за тази част от страната депопулационни процеси (фиг. 4) (Илиева, 2013).

До началото на 90-те години не се наблюдават съществени отклонения от средния за страната дял на ромското население в различните части на страната. От началото на 90-те години, заедно с нарастването на относителния дял, се забелязва и увеличение на различията в различните части на страната, особено през последните години. Най-значителен ръст на относителния дял на ромите се наблюдава в Северозападна България, където въпреки намаляването на концентраци-

ята на ромското население, увеличението на относителния дял на ромите се дължи на екстремните процеси на обезлюдяване сред етническото българско население в тази част на страната. Значителен ръст на относителния дял на ромите се наблюдава и в Югоизточна, Южна Централна и Североизточна България. С най-ниския относителен дял на ромите и с най-малки промени в стойностите си се открояват Северна Централна и Югозападна България (фиг. 5).

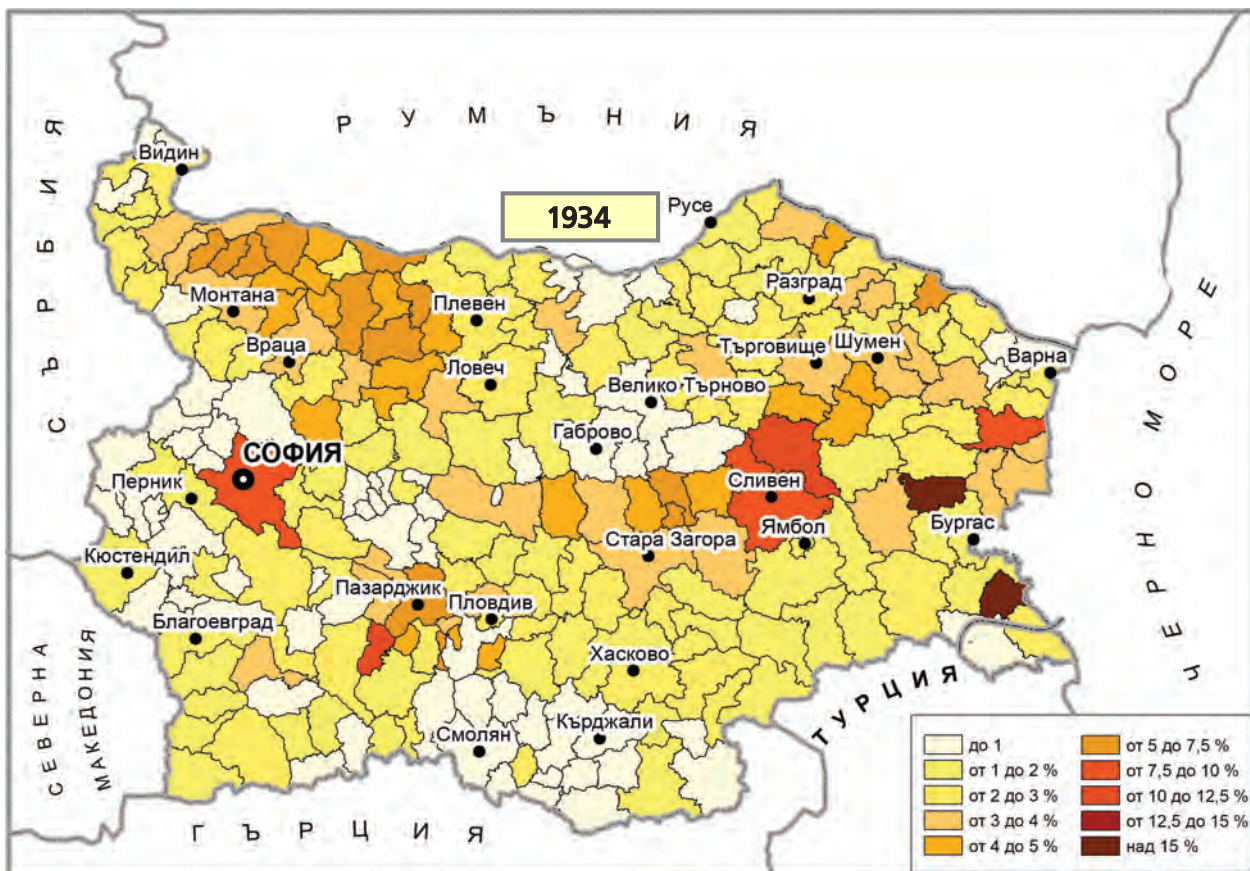

Ако относителният дял на ромите се проследи на по-ниско териториално ниво (общини), могат да се намерят значителни различия. През целия разглеждан период с най-нисък относителен дял на ромското население се отличават териториите, попадащи в Западните и Източните Родопи, Краището, Централна Стара планина с прилежащия Предбалкан, Централна Дунавска равнина и Югозападна България. До края на разглеждания период (преброяването през 2011 г.) се наблюдава нарастване на относителния дял на ромското население във всички части на страната. Продължава тенденцията на нарастване на броя на ромите в споменатите територии. Най-високи стойности (над 15% роми) и с най-голямо нарастване (от

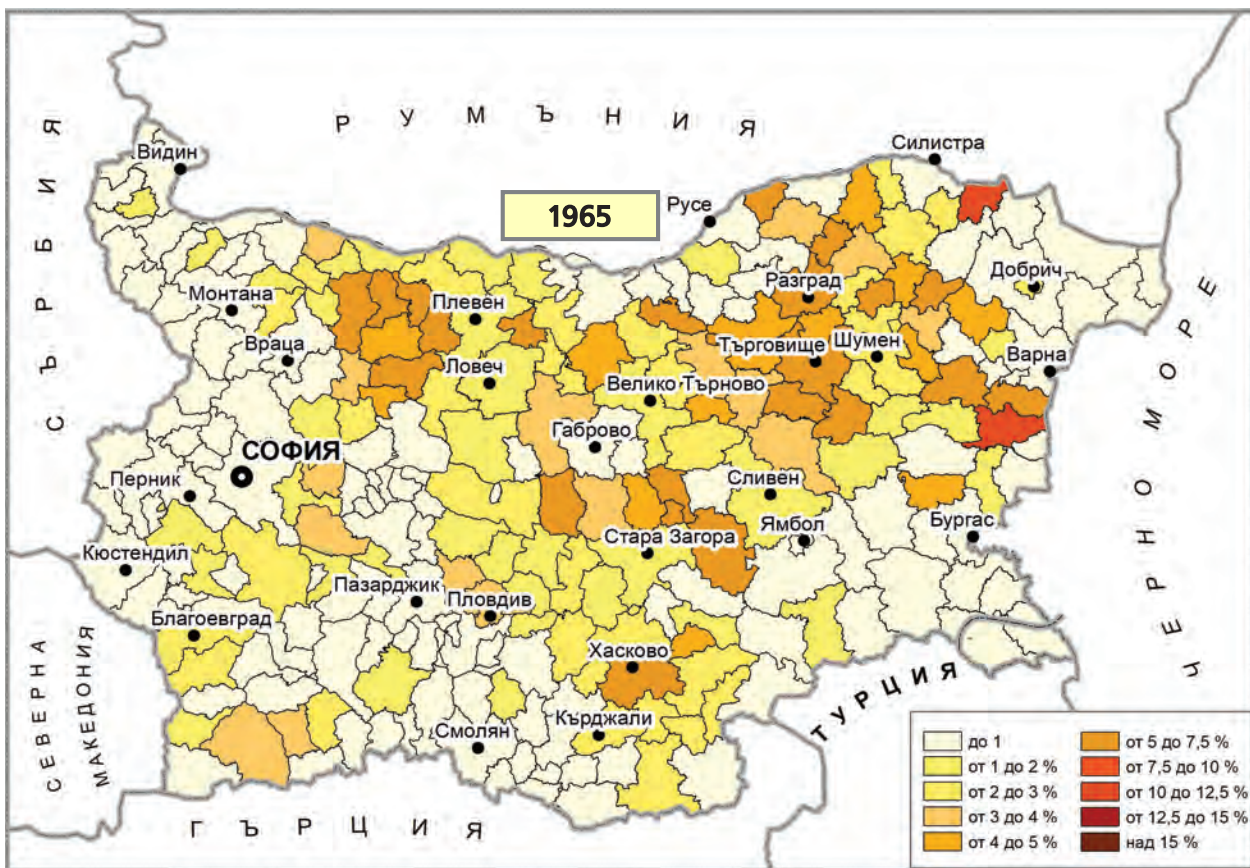
10 общини през 1992 г. на 40 през 2011 г.) се отличават общините, попадащи в Южна Добруджа (Кайнарджа, Добрич, Никола Козлево и Каварна), Северозападна България (Белоградчик, Чупрене, Ружинци, Лом, Вълчедръм, Якимово, Лом, Брусарци, Медковец, Берковица, Вършец), Централни Задбалкански котловини (Твърдица, Мъглиж, Гурково, Николаево), Източна Дунавска равнина (Върбица, Котел, Антоново), общините от Сакаро-Странджанската област (Стралджа, Средец), Правешко (Правец, Ябланица, Луковит), и отделни общини като например – Трън, Любимец, Симеоновград, Брезово, Ветово, Борово, Провадия, Перуцица, Кричим, Ракитово, Лесичово, Ихтиман (Илиева, 2013).

Фигура 6
 Относителен дял (в %) на ромската етническа група в България (по общини): а) 1934 г.; б) 1965 г.; в) 1992 г.; г) 2011 г.

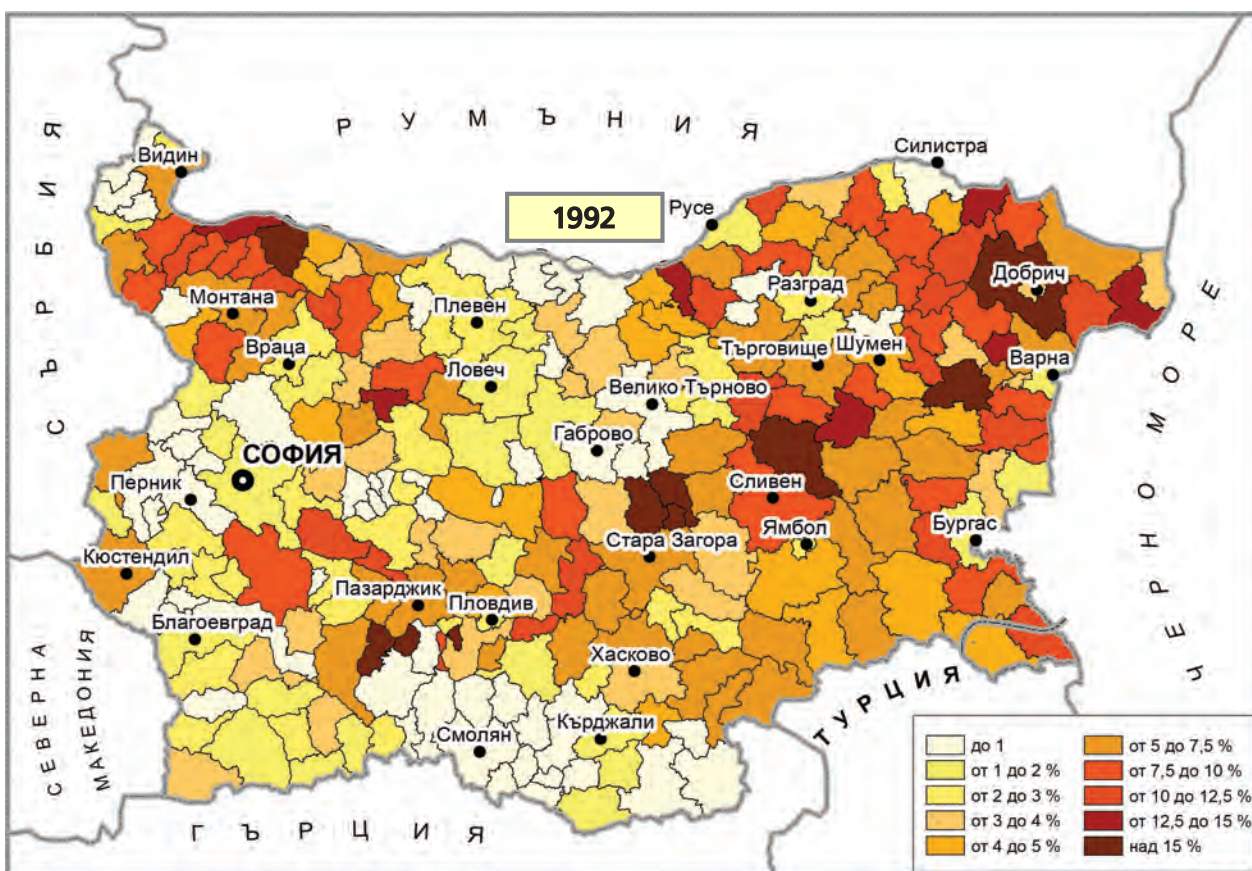
а)

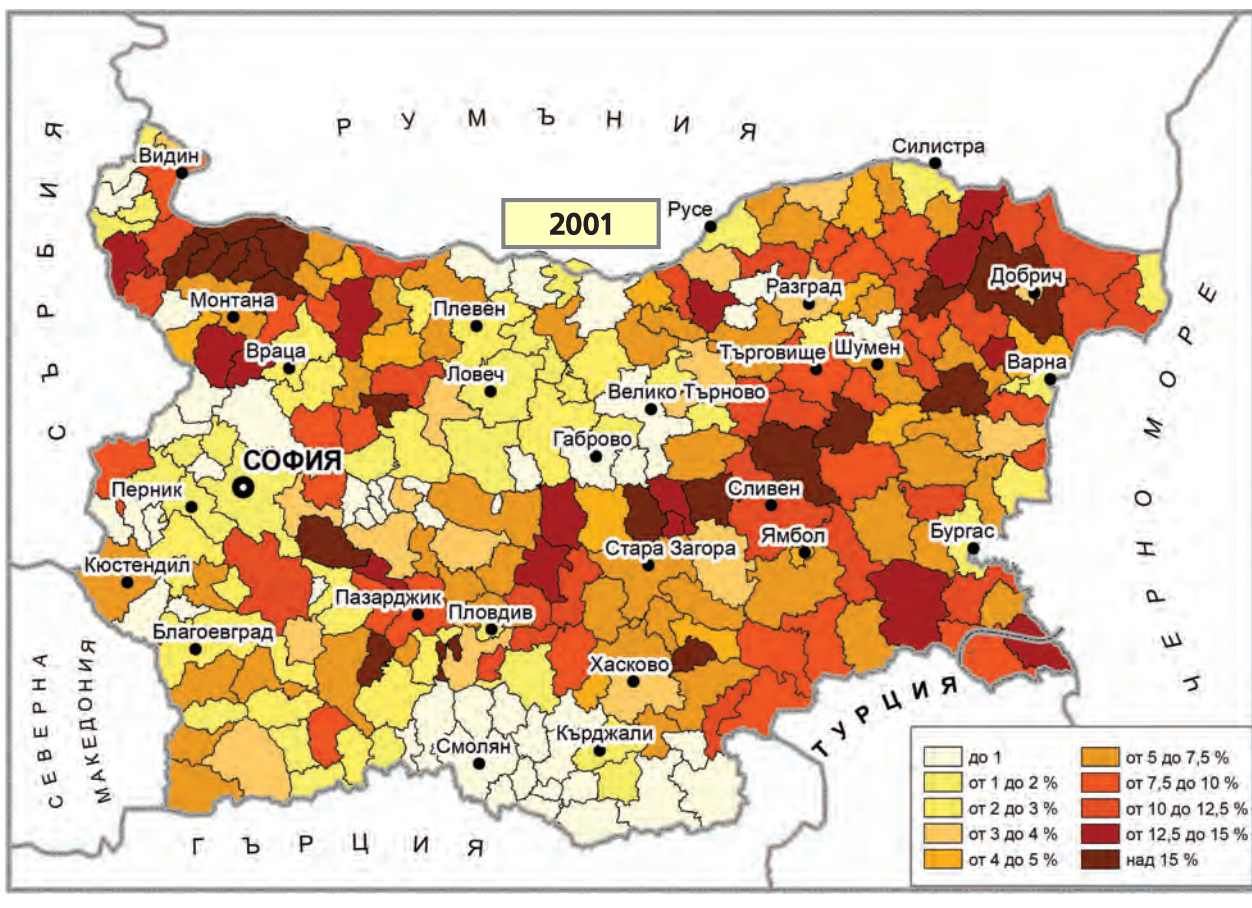
б)

(в)

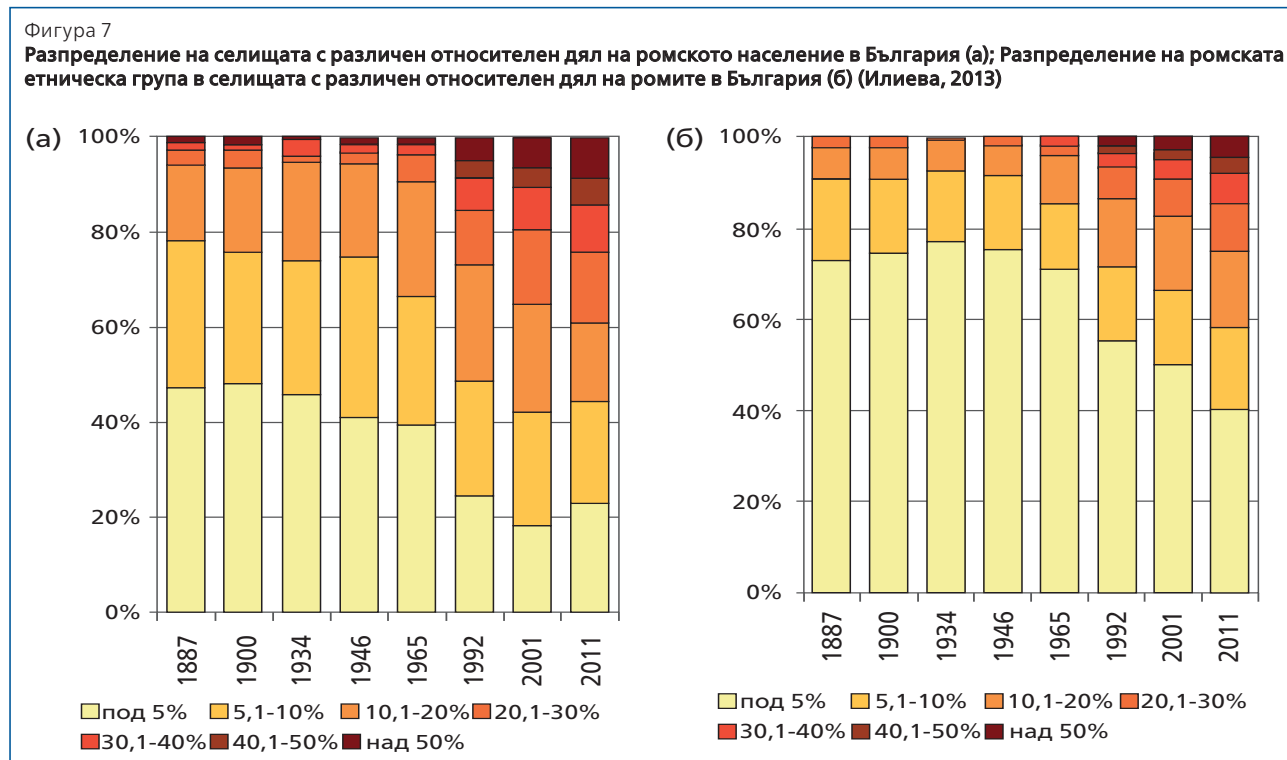

(г)

Що се отнася до структурата на населените места според дела на ромите, могат да се очертаят два периода: До началото на 90-те години - период, когато населените места с нисък относителен дял на ромите (по-малко от 10% от общото население)

представляват значителен дял (над 85%) от населените места с присъствието на роми, където живеят 65% от всички роми. (Фиг. 7 а, б); Тези селища са разпределени равномерно по цялата територия (Илиева, 2013).

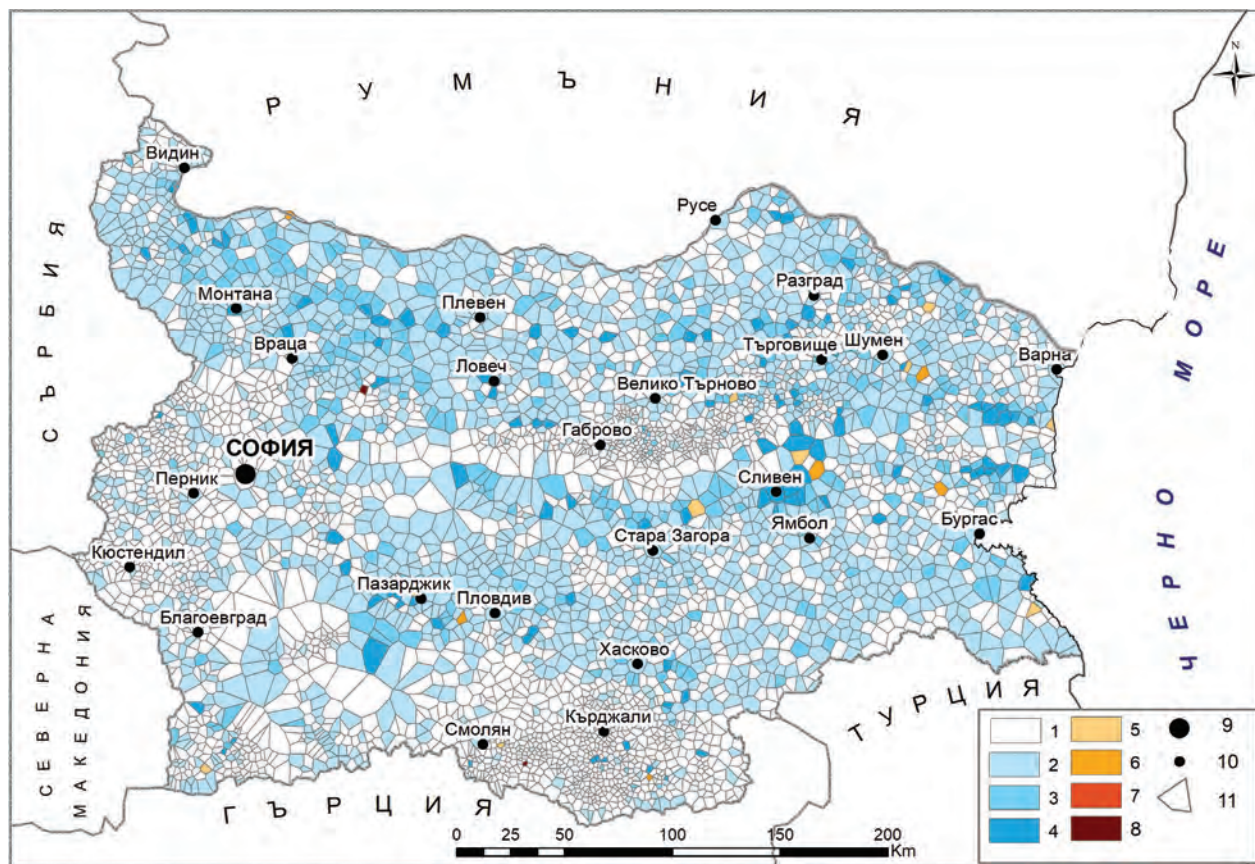
До началото на 90-те години селищата със сравнително значителен дял от ромите (10-30% от общото население) са концентрирани най-вече в Североизточна България и по-специално в Лудогорието, Източна Стара планина и Предбалканския край, където са разположени около 70% от всички населени места от тази група. Други области на разпространение на населените места от същата

група (до 1989 г.) са Пазарджишко-Пловдивското поле и регионът на Източните Задбалкански котловини. От началото на 90-те години нараства броят на населените места в тази категория, както и териториалното им разширяване – в Северозападна България, Централните Задбалкански котловини и долината на река Марица на изток от Пловдив (фиг. 8) (Илиева, 2013).

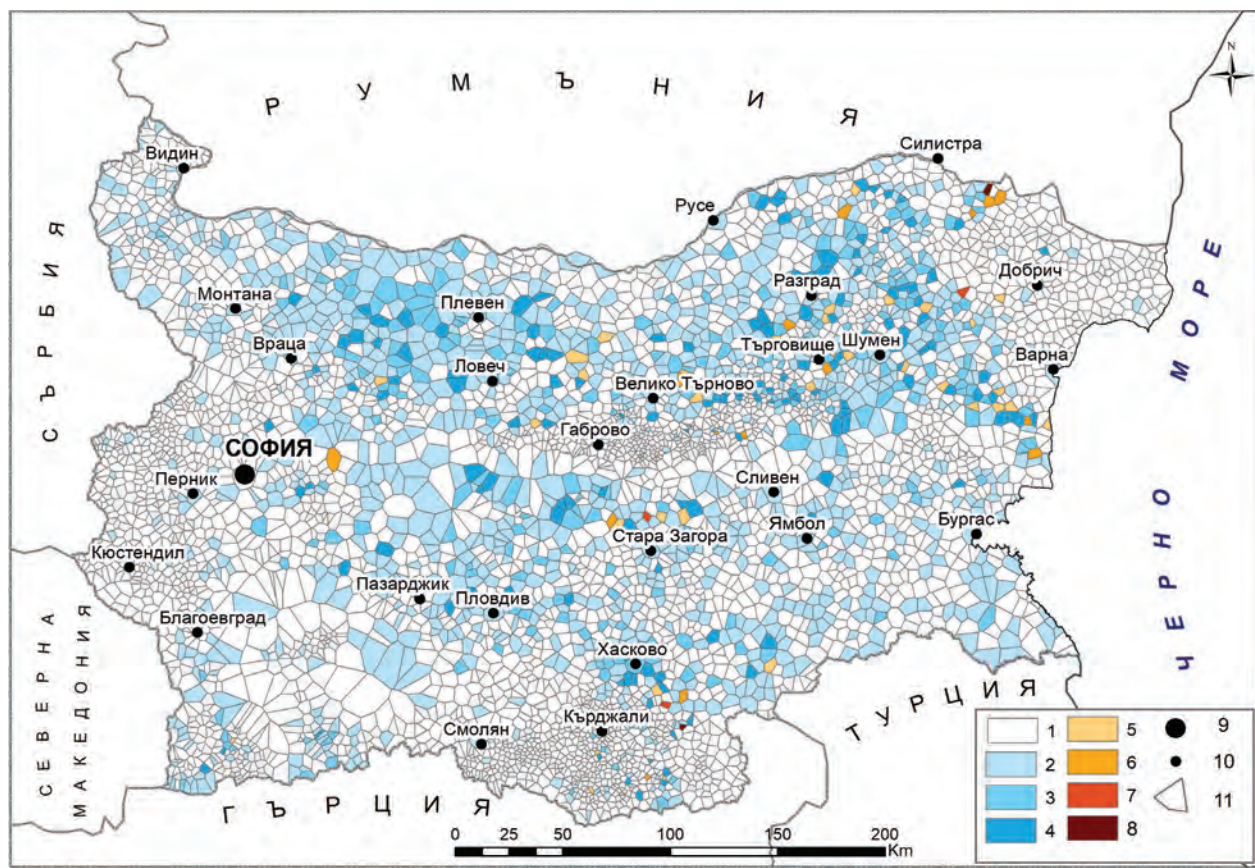
Фигура 8

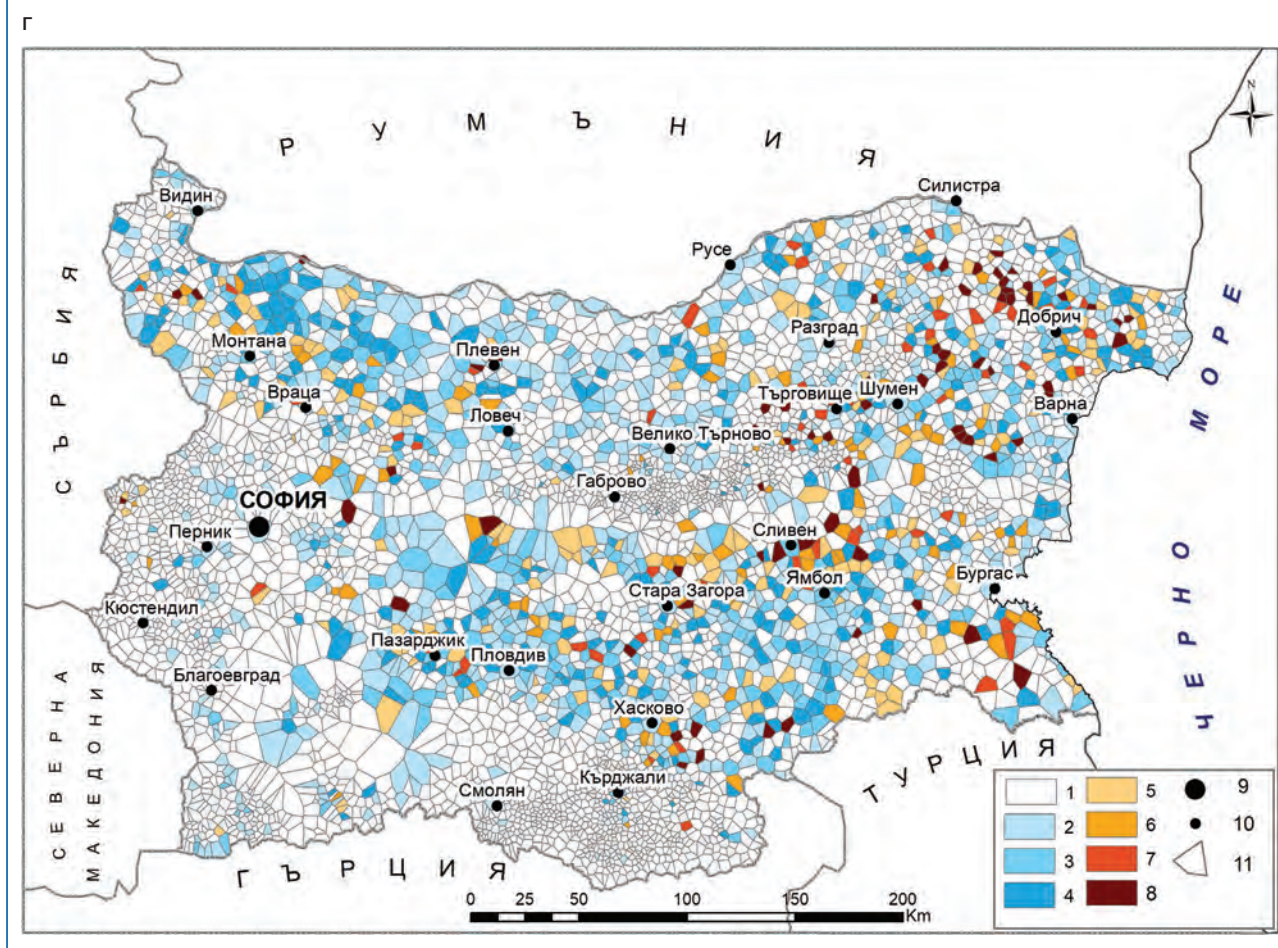
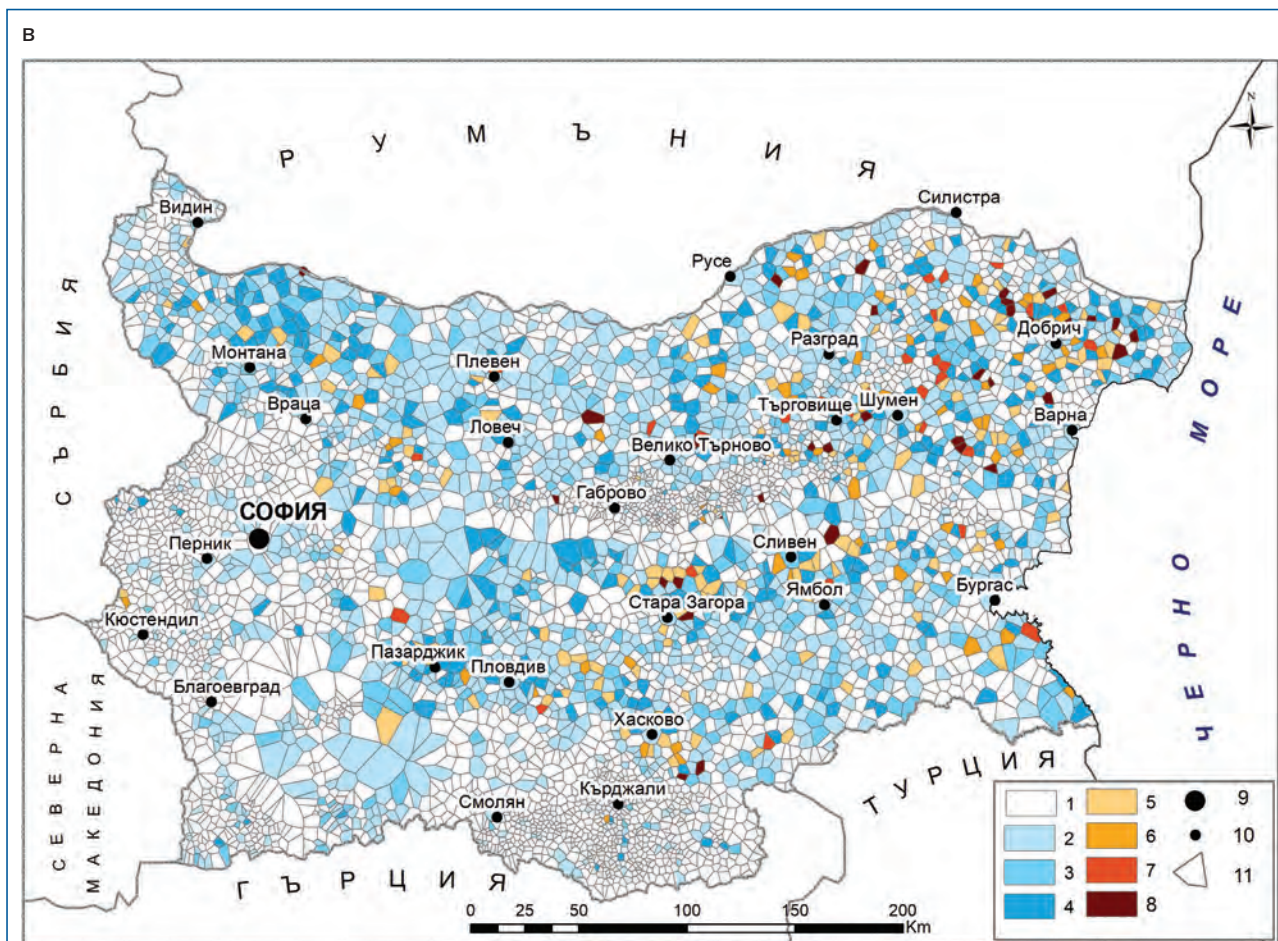
Относителен дял (в %) на ромската етническа група в България (по населени места): а) 1934 г.; б) 1965; в) 1992 г.; г) 2011 г. (1–0%; 2 – до 5%; 3 – от 5 до 10%; 4 – от 10 до 20%; 5 – от 20 до 30%; 6 – от 30 до 40%; 7 – от 40 до 50%; 8 – над 50%; 9 – столица; 10 – областен център; 11 – граница на вороной диаграма (по населени места))

а

б

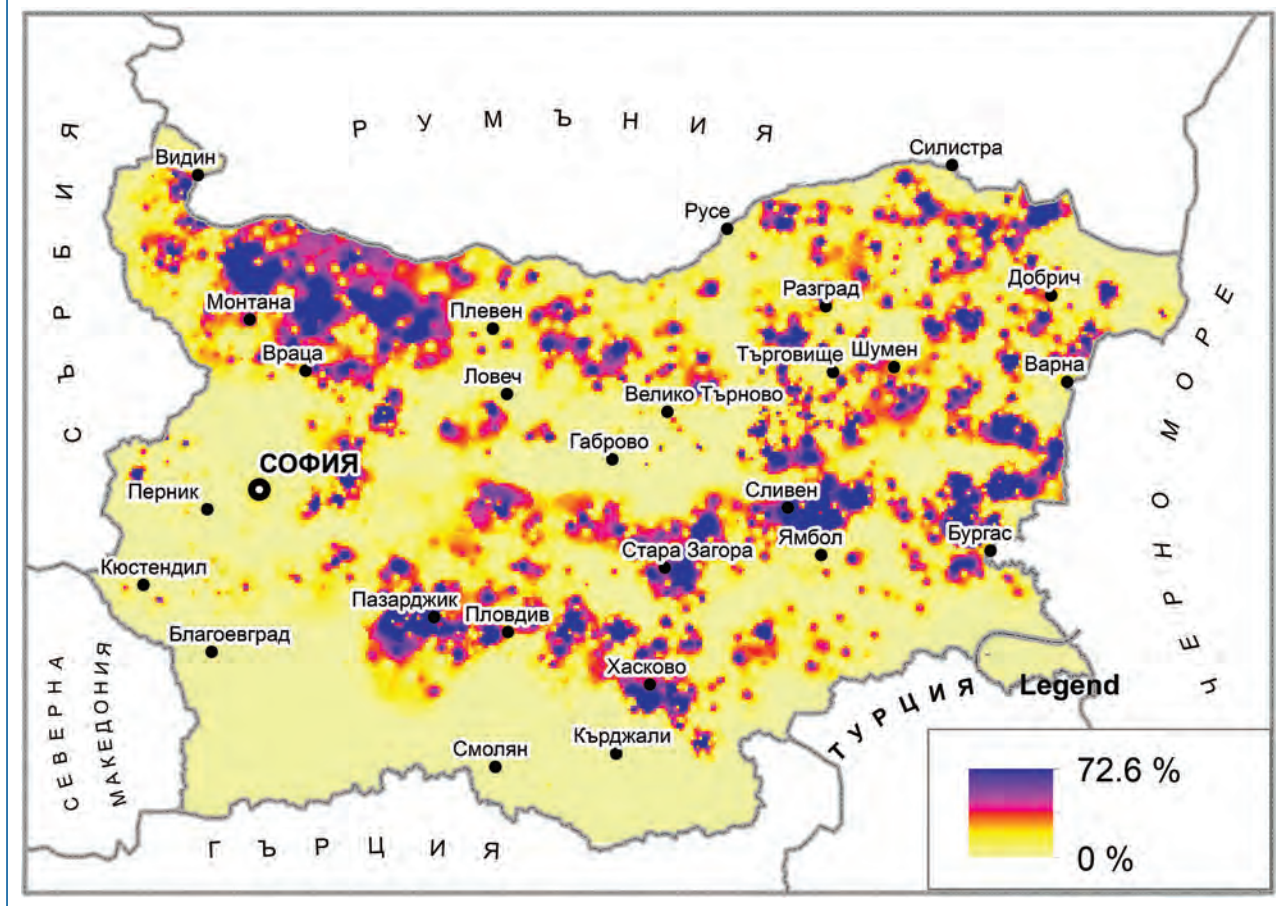
3.3 ФОРМИРАНЕ И РАЗВИТИЕ НА АРЕАЛИТЕ С ВИСОКА КОНЦЕНТРАЦИЯ НА РОМИТЕ

90-те години на XX в. се очертават като начало на формирането на ареалите с висока концентрация на ромско население (АВКРН). Дотогава през отделните преброявания се очертават отделни „острови“ с по-голяма концентрация на роми, които заемат малка площ, не формират компактна територия, променят своето местоположение и нямат постоянен характер. Основните причини за зараждането на такива ареали от началото на 90-те години на XX в. са:

- Изменението в етническата структура на населените места и значителното нарастване на групата селища с висок относителен дял на ромско население в тях;

- Увеличаване на пространствената дислокация на ромското население;
- Намаляване на турската етническа група, особено в районите с компактно заселване на български турци в резултат на емиграционните процеси;
- Високите темпове на намаление на българското население в селата като резултат от силно застарялата възрастова структура и продължаващата миграция към градовете;
- Различията в показателите на естествено възпроизводство между основните етнически общности в страната (Илиева, 2013).

Фигура 9
Ареали с висока концентрация на ромско население

През 1992 г. се формират четири АВКРН, наименувани в зависимост от тяхното географско положение – Северозападен, Североизточен, Маришки и Задбалкански ареал, които заемат общо 11,7% от площта на страната. През 2001 г. се очертава още един ареал в близост до Бургас, който заема под 1% от територията на страната. Останалите АВКРН бележат териториално разрастване през 2001 г. и площта им достига 16,1%

от територията на България. До последното преброяване (2011 г.) това увеличение продължава с по-ниски темпове, като ареалите заемат 20,2% от държавната територия (фиг. 9). Във формираните ареали са съсредоточени повече от половината от ромите в България, като през последните три преброявания тези стойности бележат постепенно увеличение (1992 г. – 56,1%, 2001 г. – 76,6%, и през 2011 г. – 83%).

Извод 1: След 1989 г. раждаемостта в България намалява при всички етнически общности, но най-слабо намаление се наблюдава при ромите. Те са и единствената група, която увеличава своя брой през тези години и има стабилно висок положителен естествен прираст. На базата на официалните данни от преброяването през 2001 г. може да бъде изчислен около 18,7‰ естествен прираст на ромското население за периода 1992-2001 г., но ако предположим, че смъртността е от порядъка на 8‰, то стойностите на раждаемостта могат да бъдат оценени на около 26‰, което е значително по-високо от другите етнически общности в страната. След 2002 г. в резултат от предприетите от държавата мерки раждаемостта при ромите намалява, но те все още запазват относително млада възрастова структура.

Извод 2: По отношение на механичното движение до края на XX в. ромите се отличават с много ниска емиграционна подвижност, което също се отразява върху техния брой в страната. От началото на XXI в. обаче се наблюдава отчетливо увеличаване на емиграцията при циганите в резултат от влизането на България в т.нар. шенгенски „бял списък“ (април 2001 г.) и присъединяването на страната към ЕС (януари 2007 г.). Допълнителни причини за увеличаване на емиграцията са и социално-икономическите проблеми, които съпровождат преходния период и се оказват решаващи за тяхното поведение.

Извод 3: Изключително трудно е да се определи точната бройка на ромската етническа група в България, поради споменатото от нас вече „преферирано етническо самосъзнание“. Въпреки това, убедено можем да кажем, че ромите са единствената етническа група в страната, която от Освобождението насам непрекъснато увеличава своя брой. Допълнително затруднение се създава и от забраната през социалистическия период да се дават демографски данни по етнически признак, като за последно точни такива данни има на преброяването през 1956 г. По данни от последното преброяване на населението в страната, през 2011 г. броят на ромите е 325 433 души или 4,7% от населението на страната, но според нашата експертна оценка техният реален брой през 2015 г. е 720 000 души или около 10% от населението на България.

Извод 4: В пространственото разпределение на ромите по територията на България се открояват няколко ареали с висока концентрация на ромско население (АВКРН). През 1992 г. като такива се очертават Северозападен, Североизточен, Маришки и Задбалкански ареал, през 2001 г. към тях се добавя и Бургаският ареал. Във формираните ареали са съсредоточени повече от половината от ромите в България, като през последните три преброявания тези стойности бележат постепенно увеличение (1992 г. – 56,1%, 2001 г. – 76,6%, и през 2011 г. – 83%).

4

ДЕМОГРАФСКА ПРОГНОЗА НА РОМСКОТО НАСЕЛЕНИЕ

Друга цел на настоящото изследване е да се направи прогноза на броя, относителния дял на ромското население, както и разпределението им по специфични възрастови групи за 2020 и 2050 г.

Изпълнението на така поставените цели, предполага прилагането на интердисциплинарен подход, включващ експертиза в областта на демографската, етнокултурната, социално-икономическата специфика на ромската и българската етническа общност.

При изготвянето на демографската прогноза е използван метода на повъзрастовото придвижване (или методът на кохортните компоненти) на населението. Той притежава концептуално предимство, тъй като групира населението по възрастови кохорти (възрастови групи през пет години) и се изчисляват характеристиките (коефициентите) на основните фактори за всяка група поотделно. Декомпозицията според възрастта на населението дава възможност да се оцени бъдещия демографски потенциал по специфични възрастови групи за нуждите на отделните функционални системи (до 6 г.; от 7 до 16 г., 17-24 г., 25-64 г.; над 65 г.). Тези предимства го определят като най-подходящ при избора на метода за прогнозиране пред останалите методи (метод на екстраполация, симптоматичния анализ, регресионния анализ и др.). Той е оценен като един от най-прецизните методи за прогнозиране и най-често се използва за прогнозиране на населението до 50 годишен период, което го прави подходящ при изготвяне на демографската прогноза съобразно зададения времеви диапазон.

Технологията на прогнозиране на населението по метода на кохортните компоненти за всеки изследван период преминава през следните етапи:

1) Идентифициране на основните елементи:

- Брой на населението разпределено по възрастови групи с интервал от пет години;
- Оценка на нивото на преживяване на различните възрастови групи за минал (известен) период. Този коефициент е противоположен на коефициента на смъртност и представлява вероятността хората от една група (примерно от 0 до 4 години) да преживеят до следващата възрастова група, като се отчитат промените в естественото нарастване/намаляване на населението

- Изчисляване на броя на жените във фертилна възраст;
- Определяне на коефициентите на плодовитост. С тази стъпка се цели да се определи през прогнозирания период броят на лицата в първата възрастова група (от 0 до 4 години). Коефициентът се изчислява като съотношение на броя на родените и броя на жените във фертилна възраст на 1000 д.

2) Проектиране на броя на населението за всички възрастови групи освен за първата група.

3) Изчисляване на броя на родените в първата възрастова група от 0-4 г. на базата на коефициента на плодовитост и броя на жените във фертилна възраст.

4) Коригиране на броя на родените във възрастовата група от 0-4 години със съответната вероятност за доживяване.

5) Окончателно сумарно проектиране на населението и по възрастови групи на населението на България, и на българската и ромската етническа общност въз основа на резултатите от точки 2, 3 и 4.

Като изходни данни са взети възрастовата структура на населението по етническа принадлежност за последните две преброявания през 2001 и 2011 г., както и данни от текущата демографска статистика за естественото (раждаемост, смъртност, естествен прираст) и механичното (заселени, изселени, механичен прираст) движение и тенденциите в тяхното изменение за последните 15 години. При разработването на демографската прогноза са заложили както общите нива на раждаемостта, смъртността и естествения прираст, броя на жените във фертилна възраст, съответно повъзрастовия коефициент на плодовитост, така и различни нива на емиграционна подвижност. При различните варианти на прогнозата са заложили различни числови варианти на очаквано бъдещо развитие на естествения и механичния прираст, както общо за населението, така и за отделните етнически общности. Те са с хипотетичен характер и се отчитат сегашната динамика на раждаемостта, смъртността, броя на жените във фертилна възраст и коефициента на плодовитост, заселванията и изселванията. Вероятността за умирање, вероятността за доживяване до следващата година са взети от разработените таблици за смъртност от Националния статистически институт.

Предлага се тривариантна времева (през 2020-2050 г., в интервали през пет години) прогноза на населението (брой, възрастова структура, прогнозен брой на специфичните възрастови контингенти от населението (до 6 г.; от 7 до 16 г., 17-24 г., 25-64 г.; над 65 г.), както и по стандартни възрастови групи (през пет години възрастов интервал).

При разработването на отделните варианти на демографската прогноза се отчитат както досегашните тенденции в демографското развитие, така и очакваното въздействие на различни по своя характер фактори. В този смисъл са и различията в числовите стойности на отделните варианти на демографска прогноза за общия брой на населението на ромите. Разработените сценарии на демографската прогноза са:

Първи сценарий (при хипотеза на конвергентност). Този вариант се възприема като реалистичен и се възприема, че стойностите на раждаемостта и коефициента на плодовитост ще запазят досегашните стойности, като се отчита съхраняване на патриархалните традиции на бита и свързаните с тях ценности на ромското семейство, традиционно брачно поведение, запазване на средната възраст за раждане на първо дете, висок процент на многодетност, запазване на досегашната образователна структура на ромите и т.н.

Втори сценарий (относително ускоряване), оптимистичен. Този сценарий е най-малко вероятен, като при него се очаква повишаване на равнищата на раждаемост и коефициента на плодовитост.

Трети сценарий (относително забавяне), песимистичен. При този вариант развитието на населението е прогнозирано при хипотези за неблагоприятни социално-икономически процеси в страната. При този сценарий на прогнозата се отчита намаляване на стойностите на раждаемостта и коефициента на плодовитост. При ромите се отчита намаляване на нежеланата бременност и раждания, ранните бракове, плодовитостта, свиване на активния фертилен период при жените, промени в идеалите на ромите за по-голям брой на децата в семейството, промяна в многодетния модел в семейството, засилване на процесите на планиране на децата в семейството, засилване на процесите на интеграция, разчупване на гражданския брак и преминаване към семейно съжителство без граждански брак, повишаване на брачната възраст, преодоляване на изолацията и подчинената роля на жената в рамките на традиционните домакинства, промени в културните стереотипи, трайно изместване на ражданията към по-високите възрасти и т.н.

Разработването на демографската прогноза и при трите сценария е съобразена с тенденциите в очакваното развитие на населението, заложените в демографските прогнози за страната, изработени от Националния статистически институт.

Всички сценарии на прогнозните резултати са разработени в два варианта:

- При **първия вариант** за изходен брой на ромите са взети предвид данните от последното пребро-

яване на населението на България през 2011 г., когато са отчетени 325 343 души роми.

- При **втория вариант** за изходен е възприет действителният брой на ромското население към 2015 г., изчислен въз основа на тенденциите в развитието на демографските процеси при ромското население през последните десетилетия. Имайки предвид експертната оценка, според която броят на ромите към 2015 г. наброява приблизително 720 хил. души (Илиева, Н., 2013).

Според разработените сценарии са определени следните количествени индикатори за естествено възпроизводство на прогнозата:

При разработването на отделните варианти на демографската прогноза са възприети следните стойности на отделни компоненти:

- **Обща раждаемост:**

Реалистичен вариант:

- Българи – 7,5-8 ‰
- Роми – 20-21 ‰
- Общо население – 9,5-10 ‰

Оптимистичен вариант:

- Българи – 11-12 ‰
- Роми – 22-23 ‰
- Общо население – 12-13 ‰

Песимистичен вариант:

- Българи – 6,5-7 ‰
- Роми – 14-16 ‰
- Общо население – 7,5-8 ‰

- **Коефициент на плодовитост:**

Реалистичен вариант:

- Българи – 35 ‰
- Роми – 80 ‰
- Общо население – 40 ‰

Оптимистичен вариант:

- Българи – 55 ‰
- Роми – 90 ‰
- Общо население – 53 ‰

Песимистичен вариант:

- Българи – 30 ‰
- Роми – 60 ‰
- Общо население – 35 ‰

- **Обща смъртност:** предполага се, че нивото на смъртността няма да бележи значителни промени през следващите години и ще се задържи на нива, характерни за последното десетилетие.

- **Средна продължителност на живота:** запазване на стойностите ѝ и при трите варианта на 74,7 години (в т.ч. 71,1 за мъжете и 78,28 за жените).

Хипотезата за отсъствие на миграцията разбира се е малко вероятна, затова следващата стъпка в извършването на прогнозата е залагането на различни нива на **емиграционна подвижност**, в трите сценария на прогнозата (реалистичен, оптимистичен и песимистичен). За проектиране на нивото на миграция през следващите години следва да се имат предвид очакваните потенциални намерения на отделните етнически общности в това отношение, от една страна, и

очакванията за бъдещото социално-икономическо развитие на държавата, от друга. Това се обуславя от факта, че равнището и посоката на миграционните процеси са комплексно обусловени от икономически, социални, политически, екологични и други фактори. Необходимата за целта информация може да се получи от съответни социологически изследвания относно трудовата и териториалната мобилност на отделните етнически общности. При определяне на стойностите на миграционния прираст са взети предвид някои параметри, заложи в „Актуализираната национална стратегия за демографско развитие на населението в България (2012-2030 г.)“, според която „Емиграцията ще продължава да се развива, но в по-ограничени размери. При изчисляване на коефициента на външна миграция при втория сценарий са взети предвид прогнозираните средните стойности на емигриралите, който възлиза на 7000 души годишно, или коефициента на механичен прираст: -0,9 ‰. При определяне на измененията във възрастовата структура в резултат на емиграционните процеси са взети предвид структурата на емигрантите по възраст (Актуализираната национална стратегия за демографско развитие на населението в България (2012-2030 г.), според която най-младите емигранти, под 20 г., съставляват 15%, от 20 до 39 години – 48%, от 40-59 г. – 31%, над 60 г. – 6%.

4.1 РЕЗУЛТАТИ ОТ ПРОГНОЗАТА

Намаляването на броя на населението в България се очаква да бъде една от основните характеристики на бъдещото ѝ демографско развитие. При ромското население се очертава противоположна тенденция. Интензивността на тези промени е представена в конкретните варианти на прогнозата, които показват различни тенденции в динамиката на броя на ромското население и обстоятелствата, при които може да протече това развитие. Броят на ромското население се очаква да нараства между 2400 души и 7500 души годишно в зависимост от възприетия сценарий, ако за изходни данни се вземат резултатите от официалната статистика и между 5000 и 15400 души годишно, ако за изходни данни се има предвид експертната оценка.

Според различните прогнозни сценарии, броят на ромското население в България до 2050 ще продължи да нараства. Ако се вземе като изходни данни броят на ромското население според официалната статистика, прогнозните разчети показват, че неговият брой ще достигне между 363 хил. души и 393 хил. души през 2020 г. и ще нарастне до 438 хил. души според песимистичната прогноза, 556 хил. души според реалистичната прогноза и 619 хил. души според оптимистичната прогноза през 2050 г.

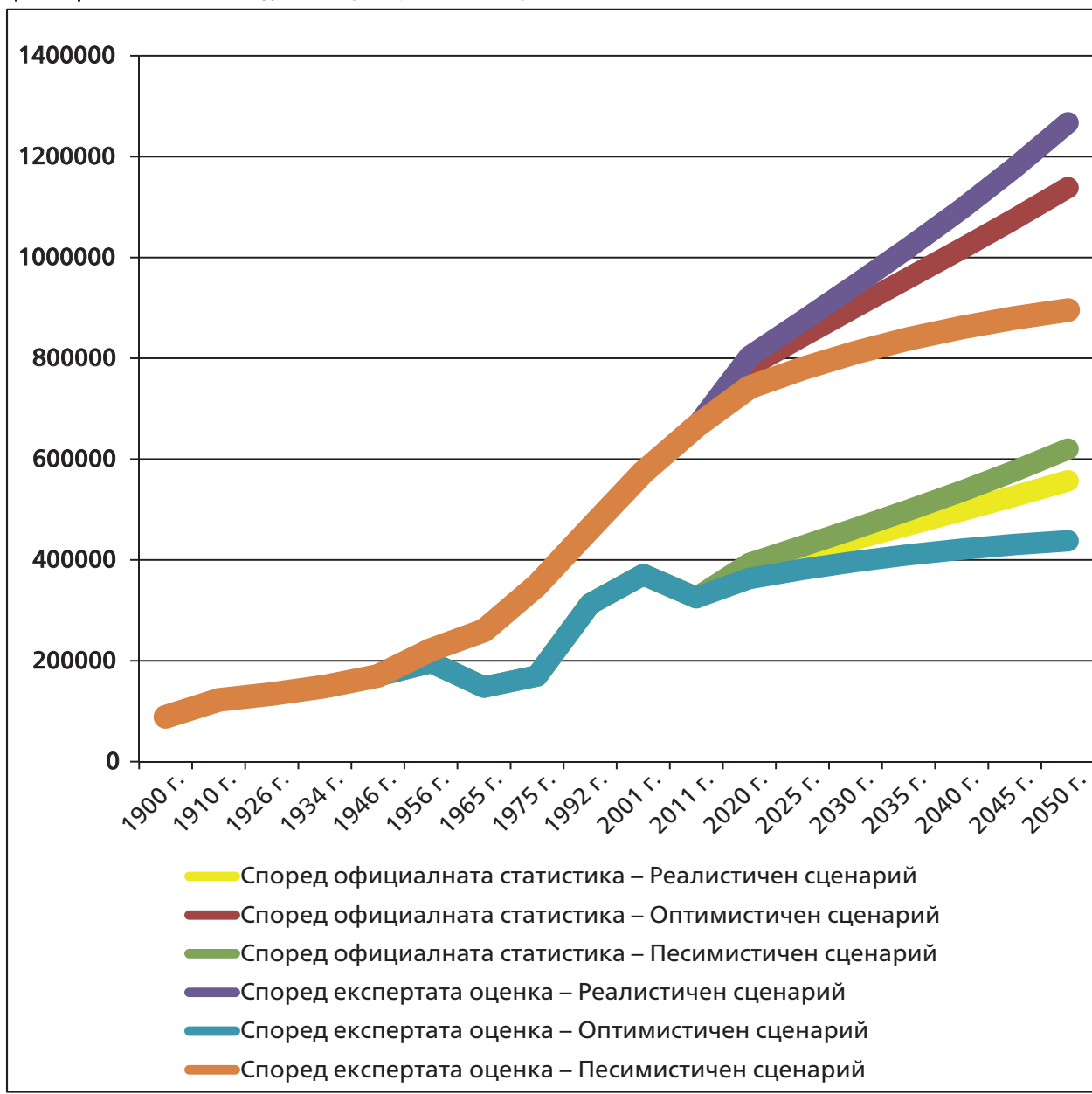
Таблица 3

Брой и относителен дял на ромското население до 2050 г. (Ilieva, Kazakov 2019)

Сценарии според официалната статистика						
Година	I вариант		II вариант		III вариант	
	Роми	%	Роми	%	Роми	%
2020	383582	5,7	393245	5,7	363290	5,5
2025	412707	6,5	427610	6,4	381410	6,1
2030	441231	7,3	462669	7,1	396974	6,7
2035	469507	8,2	498837	8,0	410238	7,4
2040	497702	9,3	536349	8,8	421274	8,2
2045	526766	10,4	576515	9,8	430595	9,0
2050	556939	11,7	619897	10,8	438094	9,8
Сценарии според експертна оценка						
Година	I вариант		II вариант		III вариант	
	Роми	%	Роми	%	Роми	%
2020	784041	11,7	803791	11,6	742564,3075	11,20254903
2025	843572	13,2	874034	13,0	779600,8338	12,44810866
2030	901875	15,0	945693	14,6	811414,4884	13,79433847
2035	959671	16,8	1019622	16,3	838525,0989	15,2162222
2040	1017300	18,9	1096296	18,0	861082,3068	16,727754
2045	1076708	21,3	1178395	20,0	880135,3785	18,34711475
2050	1138382	23,9	1267067	22,0	895462,82	20,11505524

Фигура 10

Брой на ромското население до 2050 г. (Ilieva, Kazakov 2019)

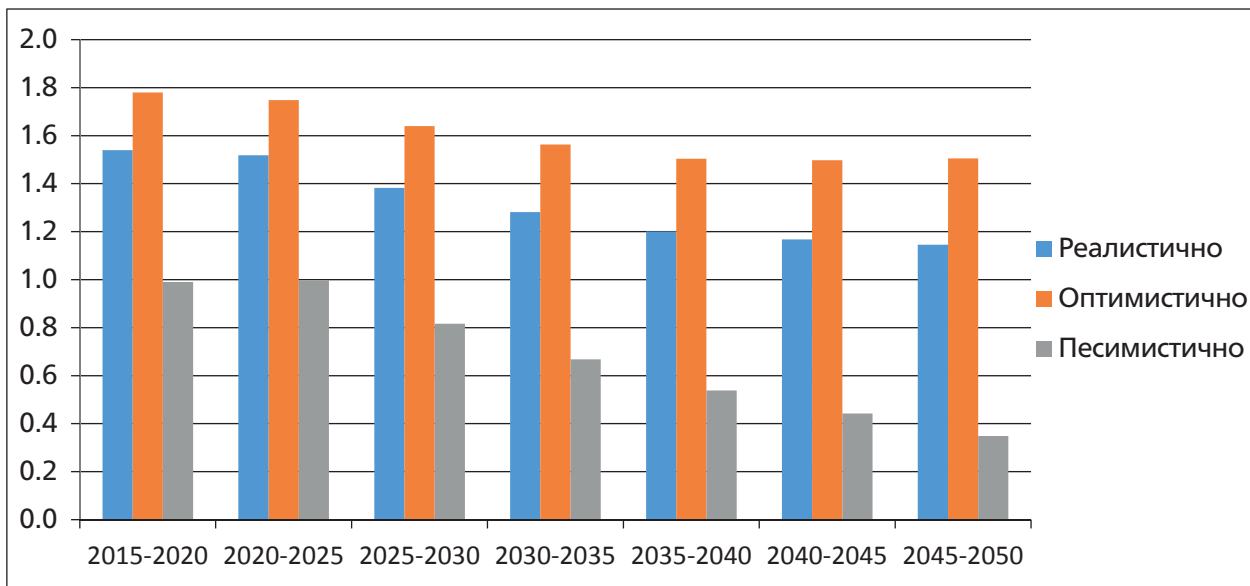

Според експертната оценка, през 2016 г. ромите в България наброяват приблизително 720 хил. души. В зависимост от възприетите нива на плодovitост и смъртност, през 2020 г. броят им ще се колебае между 742 хил. души и 803 хил. души. Към 2050 г. се очаква нарастване на броя на ромското население, независимо от очертаните сценарии, като

техният брой ще достигне 895 хил. души според песимистичния сценарий, 1138 хил. души според реалистичния сценарий и 1267 хил. души според оптимистичния сценарий (Фиг. 10.). Според различните сценарии, ромското население ще нарастне между 5 и 12% до 2020 г., и между 20,3 и 54,6% през следващия тридесетгодишен период (2020-2050 г.).

Фигура 11

Средногодишен темп на прираст на ромското население в България (2015-2050 г.)

Различията в демографското развитие в миналото и в прогнозните стойности на демографските показатели при ромското и българското население водят до значителни промени в етническата структура на населението в страната. Ромското население се очаква да се превърне в най-многобройната етническа общност в страната и да изпревари турската етническа група в абсолютен брой и относителен дял. До началото на XXI век относителният дял на ромите нараства от 2,4% през 1900 г. и достига до 4,9% според официалната статистика и до 9.8% според експертна оценка през 2011 г. Тенденцията на нарастване ще продължи и в края

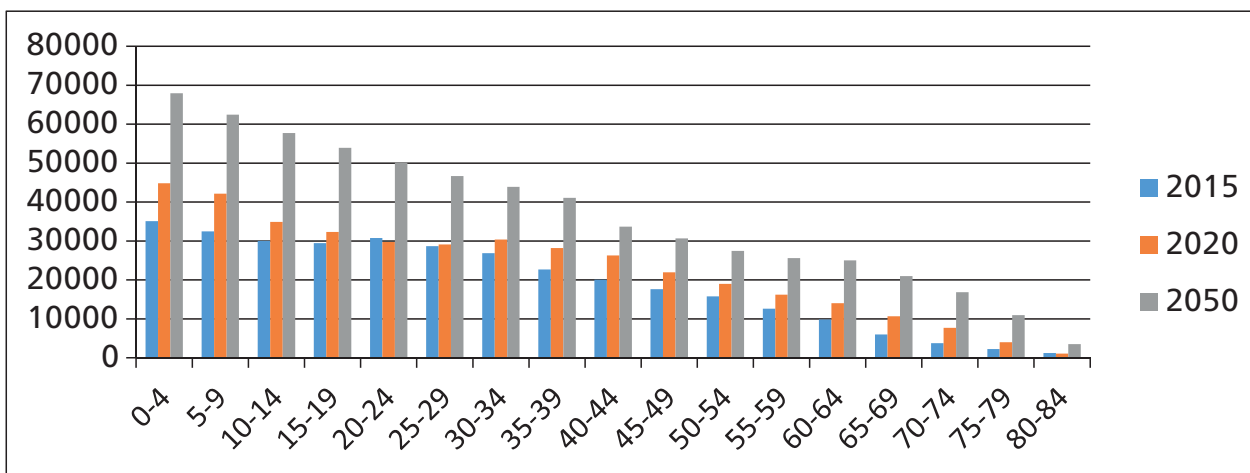
на прогнозния период ще достигне между 9,8% и 11,7% според официалната статистика и между 20,1 и 23,9% според експертната оценка.

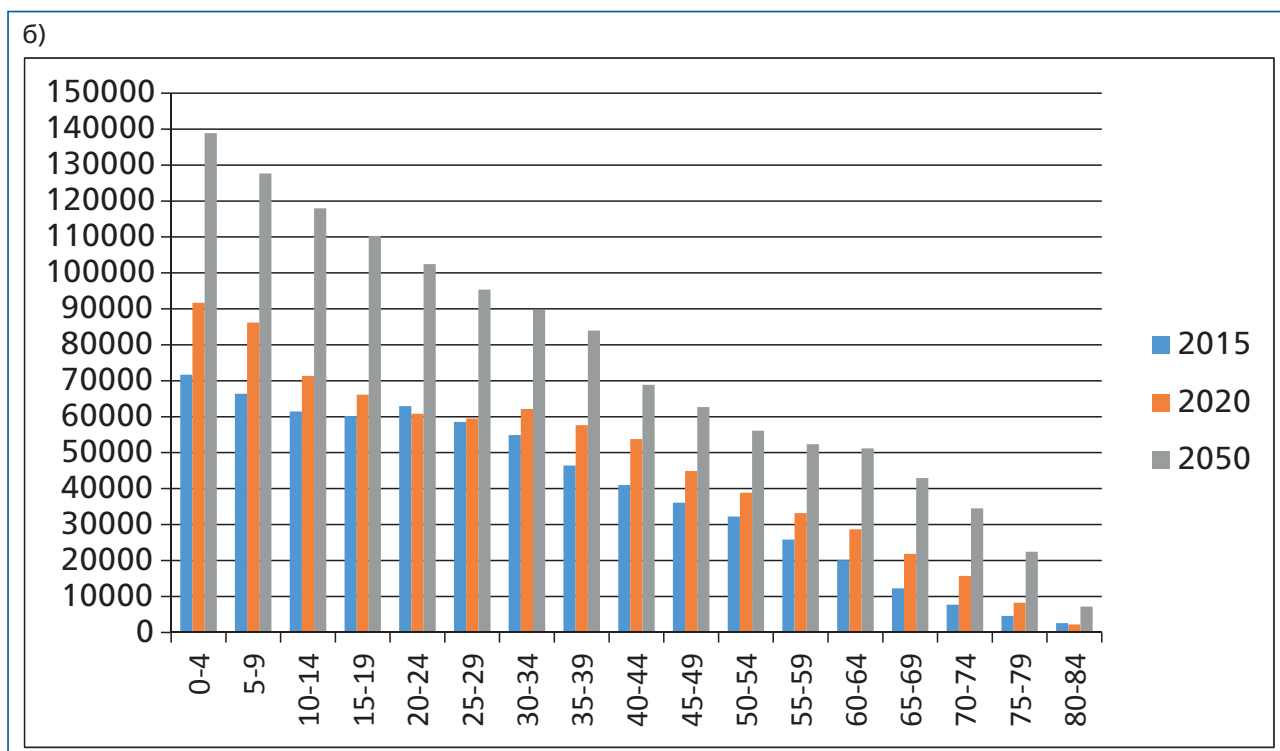
Интензитетът на демографските показатели дава отражение не само върху броя на ромското население, но и върху разпределението му в различните възрастови групи. Прогнозният брой на ромското население в отделните възрастови групи между 2015 и 2050 г. е показан на Фиг. 10. Прогнозният брой на ромското население в отделните възрастови групи между 2015 и 2050 г. е показан на Фиг. 12.

Фигура 12

Брой на ромското население по възрастови групи 2015-2050 г. а) според официалната статистика; б) според експертна оценка

а)

Етническият състав се очаква да се промени не само при формирането на общото население, но и спрямо отделните възрастови групи. Тази промяна не е еднаква и не се разпределя равномерно във всички възрастови групи. Най-голямо нарастване не само на броя, но и на относителния дял в етническата структура на населението, се наблюдава в най-долните възрастови групи, което се дължи да задълбочаващите се различия в стойностите на раждаемостта между българското и ромското население в страната, през последните десетилетия, като се очаква те да се запазят в следващите десетилетия. Така например, ако в началото на прогнозния период около 10,7% са ромски деца според официалната статистика и около 31% от родените майките са се самоопределили като роми (ендогамията е много силно изразена при ромското население, смесени бракове много рядко се регистрират, и те не са приети нито от ромските семейства, нито от българските или турските семейства), до 2050 г. този дял нараства двойно и достига съответно 18-19% и 58-62% (Ilieva, Kazakov 2019).

В началото на прогнозния период **подтрудоспособното** население (от 0 до 14 години) съставлява 29,5% и наброява 97 хил. души според официалното преброяване и 199 хил. души според експертната оценка. В зависимост от възприетия сценарий и заложените стойности на коефициента на плодовитост, подтрудоспособното население нараства с 37% според реалистичния вариант на прогнозата, с 54,3%

според оптимистичния сценарий. С незначително нарастване от 1% се отличава песимистичният сценарий. В края на разглеждания период през 2050 г. то наброява между 99 хил. души и 188 хил. души според официалната статистика и между 191 хил. души и 315 хил. души според експертната оценка, като съставлява между 21 и 30% от общия брой на ромското население. Според различния сценарии на прогнозата, ромското население формира около 1/4 от общия брой на тази възрастова група в страната според официалните преброявания и около половината, според експертната оценка. За сравнение, подтрудоспособното население през 2050 г. в страната съставлява между 10 и 18 % от общия брой на населението в зависимост от възприетите прогнозни параметри.

Според изходните данни на прогнозата, **трудоспособното ромско население** (от 15 до 64 години) наброява 220 хил. души според официалното преброяване и 438 хил. души според експертната оценка и съставлява 65% от ромското население. Броят на трудоспособното ромско нараства с 41,1% според реалистичния сценарий, с 52,9% според оптимистичния сценарий и с 17,4% според песимистичния сценарий. През 2050 г. достига между 290 хил. души и 378 хил. души според официалната статистика и между 593 хил. души и 772 хил. души според експертната оценка. През 2050 г. относителния дял на ромското население намалява с три пункта според реалистичния вариант, с четири пункта според оптимистичния вариант, и нараства с един пункт според песимистичния вариант. Ромското население ще

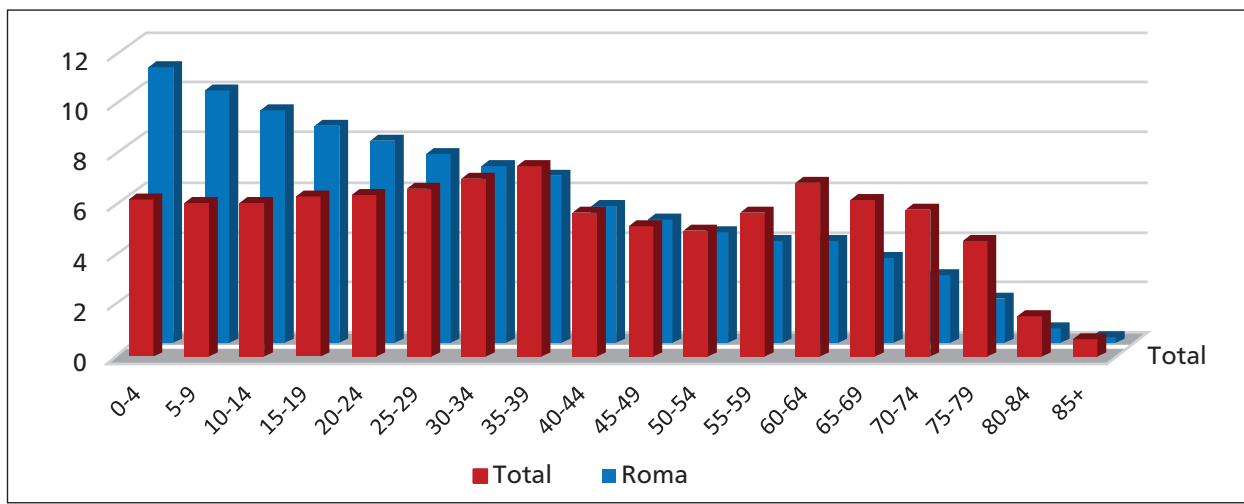
формира около 10-11% от броя на трудоспособното население в страната според официалната статистика и между 20 и 24% според експертната оценка през 2050 г. За сравнение, делът на трудоспособното население през 2050 г. представлява около 61% от населението в страната.

В началото на прогнозния период **надтрудоспособното** ромско население (65+) наброява 13 хил. души според официалната статистика и 27 хил. души според експертната оценка и съставлява 4,1% от ромското население. Надтрудоспособното население показва еднакви относителни стойности на нарастване, тъй през 2050 г. тази възрастова група се формира от население родени преди прогнозния период. Броят му показва нарастване от 128% и през 2050 г. ще наброява 53

хил. души според официалната статистика и 109 хил. души според експертната оценка. Относителният дял на надтрудоспособното ромско население съставлява между 8,7% и 12,3%. Увеличаването на относителния дял на надтрудоспособното население е резултат от увеличаването на средната продължителност на живота и от навлизането на поколенията родени преди 1985 г., при които общият коефициент на естествен прираст е надхвърлял 25 промила. Ромското население, в сравнение с останалите възрастови категории, формира незначителен дял в тази възрастова категория и съставлява 4,9% според официалната статистика и 10,1% според експертната оценка. За сравнение, надтрудоспособното население в България ще бъде между 18% и 24% от населението на страната през 2050 г.

Фигура 13

Възрастова структура на населението на България и на ромското население в страната през 2050 г.

Цялата тази прогноза очертава демографска картина, която е тревожна за развитието на България, не толкова заради промяната в динамиката на населението или етническата структура, а заради релацията на тези изменения с образователната структура на населението на България. Защото според официалните данни през 2011г. едва 0,5% от ромите в страната имат висше образование, а 9% средно, което означава, че над 90% са с по-ниско от средното образование. Според експертна оценка през 2050 г. с висше образование от ромското население ще бъдат между 1,9 и 7,5% , със средно между 13,2 и 39,4%, което означава, че в най-песимистичния сценарий (базов) с висше и средно образование от ромите ще са около 15%, а с по-ниско от средното фрапиращите 85%, докато при най-оптимистичния (интеграционен) с висше и средно образование ще са около 47% от ромите, а с по-ниско от средното образование над 50%. Нашата теза е, че именно този образователен статус е най-голямата пречка пред успешната интеграция на ромите в България.

Извод 1: При изготвянето на демографската прогноза е използван методът на повъзрастовото придвижване (или методът на кохортните компоненти) на населението, който е един от най-прецизните методи за прогнозиране и най-често се използва за прогнозиране на населението до 50 годишен период, което го прави подходящ при изготвяне на демографската прогноза съобразно зададения времеви диапазон в нашето изследване.

Извод 2: Демографската ни прогноза е развита в три сценария: реалистичен, песимистичен и оптимистичен. Тези сценарии са разработени от своя страна в два варианта. В първия за изходен брой на ромите са взети предвид данните от последното преброяване на населението на България през 2011 г., когато са отчетени 325 343 души роми, а при втория вариант за изходен е възприет действителният брой на ромското население към 2015 г., изчислен въз основа на тенденциите в развитието на демографските ни процеси през последните десетилетия, като според експертната оценка броят на ромите

към 2015 г. наброява приблизително 720 хил. души Според първия вариант към 2050 г. ромите ще бъдат между 9 и 10,4% от населението на страната, а според втория между 20,1 и 23,9%.

Извод 3: Ако направената прогноза се изпълни, това означава сериозна промяна в етническата структура на населението на България, като ромското население ще се превърне в най-голямата етническа група в страната и ще изпревари турската в абсолютен брой и относителен дял.

Извод 4: При така направената от нас прогноза през 2050 г. ромското население ще наброява 1/4 от подтрудоспособното население на България според официалната статистика и половината от тази възрастова група според експертната оценка. Също така през 2050 г. ромското население ще формира около 10-11% от броя на трудоспособното население в страната според официалната статистика и между 20 и 24% според експертната оценка.

5

ПОЛИТИКИ И УСПЕШНИ МОДЕЛИ ЗА ИНТЕГРАЦИЯ НА РОМИТЕ В ЕВРОПА И БЪЛГАРИЯ

Въз основа на направения дотук анализ може да бъде направен изводът, че интеграцията на ромите в Европа и България е труден процес, който изисква активна работа и отговорно поведение, както от страна на политиците, така и на цялото общество. Направената демографска прогноза за България показва какъв ще бъде относителният им дял в страната през 2050 г. Въпрос на национална отговорност, но и на национална сигурност, е да търсим успешни политики и модели за тяхната интеграция. Дори малко на брой такива има както в Европа, така и в България. Сред целите на това изследване е да ги анализираме, да разберем защо са успешни и най-вече как могат да бъдат приложени и на други места с такъв етнически състав на населението.

Преди да разгледаме успешните модели, нека обобщим кои, според нас са, основните пречки пред успешната ромска интеграция:

1. **Етнопсихологията на ромите**, характерна за индийския субконтинент, но трудно вписваща се в европейската ценностна система.
2. **Възприемането на ромите като хомогенна група** и неразбирането на тяхната **сложна социална стратификация**.
3. **Гетоизацията**, която възпроизвежда негативните модели на поведение при ромите и засилва тяхната социална отхвърленост и сегрегация.
4. **Ниското ниво на образование** и невладеенето на български език, което също задълбочава изолацията и трудното им приобщаване към обществените форми на живот.
5. Съществуващите **предразсъдъци и страхове**, както от страна на останалите етнически групи към ромите, така и от тях към всички останали.
6. **Акцентирането** в медиите и публичното пространство само на **негативните аспекти** от ром-

ския живот и на отрицателните примери, свързани с тях.

7. Откровеното **нежелание на отделни ромски групи** да положат каквито и да е усилия да се интегрират в обществото и разиграването на **„заучената безпомощност“** и задълженост на държавата да се грижи за тях.

Като цяло можем да кажем, че успешните примери на ромска интеграция се дължат на обхващане на ромските деца **от образователната система**, като така постепенно се завърта колелото на образование, наемане на работа и интеграция, осъзнато като ценно и от самите роми.

Успешните интеграционни модели, които сме анализирали в изследването, са от Унгария, Испания и България.

Унгария е държава със значително ромско малцинство, което наброява по официални данни 315 583 души (според преброяването от 2011 г.), но реалният брой е между 700 000 и 900 000 души или близо 10% от населението на страната. В Унгария се разграничават три големи ромски групи: **ромунгри** с пръв език унгарския, **роми**, за които първият език е ромски, и **биши**, които говорят архаичен банатски диалект на румънския.

Един от най-успешните примери за ромска интеграция е от град Печ в Югозападна Унгария. Успешният модел тук е образователен и включва две училища. Едното е Печзаболчкото основно училище, в което около 20% от обучаваните деца са биши. Самите биши са преместени административно в града през 50-те и 60-те години на XX в. от различни гета в страната. Училището се гордее с това, че ромите са вече 20% и от завършващите последен клас, т.е техните постижения се изравняват с тези на етническите унгарци. Това не е нито фиктивно, нито е постигнато със снижаване на стандартите, още по-малко само с монокултурна асимилация. Методът, който се използва, е обучение на бишки и други ромски езици, както и

запознаване със спецификата на ромската култура, като това не се случва в изолирани ромски класове, а във всички класове и групи в училището, т.е тук имаме типичен пример за **мултикултурно и мултилингвистично образование**. Следобяд има свободни занимания само по бишки език, които се водят от социален работник биш. Идеята е, че използвайки матерния си език, децата са по-мотивирани да учат, а също така и по-лесно разбират материала, но са задължени да знаят много добре и официалния унгарски език. Отделно от това са организирани извънкласни занимания по театрално изкуство, фолклор (бишки и унгарски), градинарство и готварство, в които се използват едновременно унгарски и бишки език. Училищната библиотека е една от най-добре обезпечените с книги в страната, и в същото време отчита рекорден брой посещения и заемане на книги в последните години. Всеки четвъртък лекар провежда и беседи с учениците по отношение на тяхното здраве, сексуална и хигиенна култура.

Друго училище в Печ, което постига големи успехи по отношение образованието на ромите, е „Ганди“, което служи като подготвително училище за приемане в колеж. Етническият състав е предимно бишки роми, макар да има представители и на други ромски групи, както и етнически унгарци. Езикът, на който се преподава е унгарски, макар че часовете по бишки и ромски са също задължителни. В училището се поставя много силен акцент върху изучаването на бишката и ромската култура, както и на хуманитарни и социални науки и се смята за образцово за унгарските роми. Друго нововъведение в него е изграждането на общезитие към гимназията, в което децата, които нямат финансови възможности, или идват от други населени места, живеят при съвсем нормални условия безплатно. Идеята на унгарското правителство е с помощта на фондация „Ганди“ да се изгради такава система от общезития в цяла Унгария. Голямата цел, обаче, е формиране на **ромска интелигенция**, която да се превърне в локомотив на ромската интеграция, т.е ключът към успеха тук е образование, и то в мултикултурна среда и посока.

Много важна за успеха на интеграцията в Унгария е и Ромската национална академия „Калий Яг“, където **родители и деца изучават заедно** математика, история, езици, компютърна грамотност. Академията подпомага развитието на ромската идентичност, като поставя акцент върху ромските традиции, култура, език, форми на изкуство. Тук идеята е децата да се образуват и да подтикнат родителите си към образование. Обикновено до обяд са учебните занятия, в които са заедно родители и деца, а следобяд са свободните занимания в другите направления.

Още един много успешен пример можем да дадем от Унгария и условно да го назовем: **„Когато държавата си е на мястото.“** Ласло Богдан е кмет на селцето Черди, в Югозападна Унгария от 2006 г. Селото е с почти 100% ромско население, а и самият Богдан е с такъв етнически произход. Когато той встъпва в длъжност селцето има 430 жители роми с много високо ниво на безработица, неграмотност и престъпност, както и другите отличителни белези на такива места, като лоша хигиена и болести. След два негови мандата на управление виждаме село с добре поддържани къщи и дворове, работещи жители и ускорено намаляване на престъпността.

Как го постига Ласло Богдан? Стъпките са няколко и последователни. На първо място, драстично съкращаване на социалните помощи и премахване на ефекта на „заучената безпомощност“. Също така, Богдан смята, че добрият и лошият пример са много важни. Той завежда родители и деца първо в затвори, в които има много роми, за да видят условията там и какво ги очаква, ако тръгнат по престъпния път, а после ги води в университет, за да видят какво друго бъдеще биха могли да имат. По национални програми осигурява над 100 нови работни места в земеделието. Общината насърчава и подпомага финансово изграждането на бани в ромските жилища. Осигурява и работа на родителите при активно участие на децата в образователния процес. Създава, също така, и общинска полиция, включваща роми-лидери, която охранява селскостопанската продукция. В село Черди хората казват, че е станало чудо за двата мандата на кмета, но самият Богдан им отговаря: „Какво чудо има в това ромите да работят и живеят нормално в развита, модерна европейска държава?“

Какви изводи можем да направим от унгарския опит? На първо място, интеграцията минава задължително през образование, на второ място – мултикултурното обучение, срещу което в България има сериозна обществена съпротива, дава реални резултати, т.е познаването на спецификата, езика и културата на другия е път за нормално, съвместно съжителство, трето, изключително важно е формирането на ромска интелигенция, която да бъде пример за подрастващите роми и да работи за увеличаване процента на образованите, работещи и живеещи нормално в обществото роми и, четвърто, държавата и местната власт трябва да поемат отговорност за битовите условия, при които живеят ромите, за превенцията на противобществените прояви при тях, за увеличаване на трудовата им заетост, като за целта се работи много тясно със самата ромска общност и най-вече с нейните лидери.

Испания е също страна с голямо ромско малцинство, което по различни данни наброява между

750 000 души и над 1 млн. души (при население на Испания от около 47 млн. души), като според официалните хроники се заселва по тези земи около XVI в. До началото на XXI в. проблемите с ромското малцинство са аналогични на всички останали държави в Европа – гетата, ниските нива на образование, престъпност, социална изолация и др.

От 2000 г. в Испания стратира мащабната дейност на националната програма **Acceder**, която разполага с годишен бюджет в рамките на няколко млн. евро, и чиято основна цел е ефективно включване на ромите на пазара на труда, което е една от основните крачки към тяхната интеграция. Програмата **Acceder** присъства в 14 региона на Испания с 62 Служби по заетостта.

Програмата **Acceder** е съвместна инициатива на испанските държавни структури и фондация FSG (Fundacion Secretariado Gitano), която действа повече от 30 години (официално е регистрирана през 1982 г.) и основната ѝ цел е подобряване живота и жизнените условия на ромите в Испания, увеличаване тяхната трудова заетост и нива на образование, както и подпомагане социалното им включване в испанското общество.

Програмата **Acceder** действа в три конкретни направления: **включване на ромите на пазара на труда**, чрез редица програми, курсове за квалификация и преквалификация и сключени договори с работодатели да наемат обучени от тях роми, **увеличаване дела на обхванатите от образователната система ромски деца**, като и в двете направления е много важно половото равнопоставяне, тъй като по консервативна ромска традиция момичетата се женят на 13-15 години, моментално отпадат от образователната система и съответно въобще не достигат до пазара на труда. Третото направление е с акцент върху **ромската идентичност и култура**, възприемането и от страна на испанското общество чрез позитивните елементи в нея, т.е. стремежът е чрез медийни и рекламни кампании, включително и в социалните мрежи, да се постигне една **реална мултикултурна среда**, в която различните етноси да се познават един други, а по този начин да се разбират взаимно и оценяват силните си качества.

Финансирането на програмата е основно от Европейския социален фонд, плюс испанските правителствени служби, собствени средства и източници на фондацията.

Acceder е оценявана в анализите като една от най-ефективните инициативи за заетост и с най-голямо влияние на социално-трудова приобщаване на ромската общност. Какви са реалните факти и резултати от дейността на програмата?

За периода **2000-2007 г.** бюджетът на програмата е **62 700 000 евро**, за периода **2008-2015 г.** – **63 324 339 евро**, и за **2016-2019 г.** – **37 814 164 евро**. Общо от програмата за периода 2000-2017 г. са обхванати **98 864** участници, като **68% от тях са роми**, проведени са **6 525** обучения и квалификационни курсове, сключени са общо **74 792** трудови договора, като **47%** от тях са трудови договори с роми под 35-годишна възраст, реализирани са **1 190 проекта** за самонаети роми. Общо за периода по програмата е намерена работа за **27 630 роми**, от които **53%** са жени и са подписани **2 102** споразумения с компании в Испания, като общо на програмата са съдействали над **19 000** компании.

Само за 2017 г. в програмата са записани 16 831 участника, сключени са 5 374 трудови договора, обучени са 4 676 души и е намерена работа на 3 422 души. От работодателите, които са наели лица по програмата 42% са в областта на търговията, 24% в областта на здравеопазването, 21% в сектора на услугите, 4% в риболовната индустрия.

Сред образователните успехи на **Acceder** е фактът, че почти всички ромски деца са обхванати от началното училище, а грамотността сред ромите се е повишила до 85%. Според условията на програмата, всеки възрастен ром, който изпрати детето си на начално училище, получава достъп до финансова помощ, както и до възможност за получаване на кредит или да закупи собствено жилище на преференциални цени. Също така, голяма част от етноса има вече достъп до здравни услуги. Ако някой член на ромската общност остане без работа, се обръща към програмата, която го включва в своите многобройни курсове за преквалификация, а след това се ангажира да му потърси нова работа. Смята се, че за тези 17 години действие на програмата значително са се подобрили социално-битовите условия на живот на ромите, намалял е процентът на живеещите в гета, а над 50% от тях живеят в собствени законни жилища.

Защо и как са постигнати успехите на програмата? Рамката е простишка: европейско и национално финансиране, образование, проактивна политика по заетост на ромите, повишено ниво на благосъстояние, подобрени условия за живот, постепенна интеграция в обществото. Звучи лесно, но всъщност това са поредица от бавни и тежки стъпки, докато цялото колело се завърти. Как реално се случва? Първо имаме фондация, която работи от близо четиридесет години в тази насока, в нея има както роми, така и испанци и за тях работата е както мисия, така и бизнес, второ, правителството, независимо от партийната си принадлежност работи последователно, осъзнавайки, че ромите могат да бъдат както голям проблем, ако останат в това незавидно социално-икономическо състояние, така и ресурс, ако се образуват и ква-

лифицират, който е много ценен при драстичното застаряване на испанското население (средна продължителност на живота 82,8г.) и очертаващия се недостиг на работна ръка, трето – постепенно обръщане на негативното отношение на ромите към интеграцията, и на испанското общество към ромите и четвърто – постоянна работа по образование и квалификация на ромите и постоянно промотиране на тези кадри пред испанските работодатели. Още веднъж виждаме, че магични и лесни решения няма, има осъзнаване на проблем, разписване и реализиране на мерки, активна работа и резултати след 10-15 години.

Въпреки усещането за неуспех на интеграционните политики в **България**, ние също имаме няколко позитивни примери от последните години. Село Долни Цибър в Северозападна България стана известно, като „ромският Кеймбридж“, тъй като почти всички младежи от ромски произход там завършват средно образование, а над 10% са и с висше. Други подобни позитивни примери имаме от Каварна, от Куклен, като без изключение на тези места успехът се дължи на прилагането на **мултикултурния подход** в образованието и сериозно, отговорно отношение по въпроса от страна на местната власт.

Последният и най-интересен пример е от град Стралджа, Ямболска област, където съотношението българи-роми вече е почти 50 на 50%, при население на града от 6372 души (2015 г.). Разбира се, съществуват сериозни проблеми, както и на други места с компактно ромско население у нас. Местната власт обаче решава да предприеме сериозни мерки за справянето с тези проблеми. Един от най-сериозните проблеми – кражбите на селскостопанска продукция през летния и есенен сезон – е овладян чрез създаването на общинска охрана, в която са включени и роми. Безспорно обаче това, с което се отличава градът по отношение на интеграционната си политика и е светъл пример, е успехът с обхващането на ромските деца в образователната система.

През учебната 2017-2018 г. в училището „Св. Св. Кирил и Методий“, в което се обучават 100% роми ученици, по предложение на МТСП, бе приложен **„Исландският модел“** за справяне с агресията и отпадането от учебния процес.

В какво се състои „Исландският модел“ и как може да бъде приложен точно в ромските махали, при условие, че в Исландия няма ромско малцинство? В началото на 90-те години на ХХ в. в Исландия се установява, че има голям проблем с употребата на алкохол и наркотици сред учениците, както и с училищната агресия – нещо, което е характерно за развитите европейски общества, с тази разлика, че в Исландия те са по-дълбоки,

поради чисто климатични и психологически причини – дългата полярна нощ, студеният, ветровит и мрачен климат. Голям процент от младите хора намират решение в алкохола и наркотиците, а агресията сред тях е на много високи нива. Правителството кани американския психолог Харви Милкман, който заедно с местния психолог Гудберг Джонсън и изследователката Дора Сигфусдотир се заема с нелеката задача да намери лек за тези сериозни проблеми. Основният въпрос, който си задали тримата, е дали е възможно да бъде предложена на младите хора здравословна и полезна алтернатива на алкохола, наркотиците и безпричинната агресия. И идеята е всичко това да бъде с превантивна насоченост, а не да се търсят решения, когато проблемите са необратими.

Създава се **Project Self-Discovery**, като на екипа на Милкман е отпусната от държавата субсидия в размер на 1,2 милиона долара да предложат естествени алтернативи на наркотиците и алкохола и да насочат енергията на младите хора в позитивна посока.

Това, което предлага екипът на Милкман, е организирането на безплатни и достъпни за всички младежки занимания по танци, музика, рап, рисуване, театър, различни други видове изкуства, бойни изкуства и спорт. Идеята е всяко дете да открие това, в което е най-добро. В училищата и в специални центрове започват да работят подготвени специалисти-психолози, които подпомагат децата при общуването помежду им, при разбирането на възрастните и адаптацията към съвременния свят и начин на живот.

Проектът стартира, като учениците попълват въпросници, свързани с употребата на алкохол и наркотици, свободното време, взаимоотношенията между тях и взаимоотношенията с родителите им. Отговорите са плашещи. Над 50% от младежите се чувстват самотни, неразбрани, отчуждени от всичко и най-вече невярващи в нищо. Без идоли и примери за подражание. И всичко това ги подтиква естествено към алкохола, дрогата и агресията. Един от основните изводи, който прави екипът на Милкман е, че това може да се промени, като се стимулира участието на младежите в отборни спортове, в различни извънкласни занимания, свързани с наука и изкуства.

За да се установи дали проектът върви в правилната посока, се въвежда сериозен мониторинг, като в края на всяка учебна година се попълват подобни въпросници и се анализира дали детето е попаднало на правилния за него спорт или изкуство, или трябва да бъде преназначено, съобразно интересите и възможностите

си. В следствие на всичко това, в Исландия разработват национална програма **Youth in Iceland** (Младежта в Исландия). Тя се изразява във вложането на значителни средства от страна на държавата в спортни зали и площадки, зали за танци, игрища и мини стадиони, където младежите да спортуват или да се занимават с изкуство, но винаги в група, т.е. на екипен принцип. Така се засилва тяхната съпричастност и усещането, че са част от общност, на която могат да разчитат в трудни моменти, но и която трябва да може да разчита на тях. Развиват се и чувствата за солидарност и отговорност. На семействата с ниски доходи се осигурява финансова помощ от държавата да могат децата им да посещават тези клубове и да участват в заниманията. На практика е обхванато почти 100% от младото население на Исландия. Резултатите са повече от впечатляващи, само за 15 години (едно демографско поколение), между 1997 и 2012 г. процентът на младежите на 15 и 16 години, които казват, че прекарват почти всеки уикенд със семействата си скача от 23 на 46%. А процентът на тези, които се занимават с организиран спорт поне 4 пъти седмично се повишава от 24 на 42%. Същевременно в тази възрастова група драстично намалява употребата на алкохол, пушенето на цигари или канабис, както и агресията.

През 2006 г., е създадено и движението **Youth in Europe** (Младежта в Европа). Неговата основна цел е да пренесе успешния „Исландски модел“ и на други места в Европа. Засега той се прилага в Будапеща, Букурещ, Каунас, Австрия, Скандинавския полуостров.

През учебната 2017-2018 г. кметската управа в Стралджа реши да приложи „Исландския модел“ в ромското училище „Св. Св. Кирил и Методий“, като част от нейната мащабна интеграционна политика. До тази година огромният проблем в училището е неприсъствието на децата и масовите им бягства след първи, втори час. Както методът на „счупения прозорец“ даде отлични резултати навремето в Ню Йорк, така и тук се захващат с нещо на пръв поглед дребно, но важно – възстановяват оградата на училището, така че да затруднят бягствата на учениците. След това общинската администрация назначава на работа към нея шестима роми медиатори, които да подпомагат учебния процес и да следят за реда в ромската махала. Тяхната роля се изразява в това сутрин да събират децата от къщите и да ги водят до учили-

щето и също така през целия ден да патрулират из коридорите на училището и двора и да внимават някой да не избяга.

Най-важната част от модела е обхващането на децата в спортни занимания и различни видове изкуства, за които плаща общината. Изгражда се материално-техническа база в училището, качествена, модерна, а за да бъде привлекателна за малчуганите, се наемат треньори и инструктори. По този начин 100% от учениците са обхванати в извънкласни занимания. Тези занимания са футбол и бокс за момчетата, волейбол и мажоретен състав за момичетата, плюс свирене на духови и ударни музикални инструменти за момчетата и народни танци за момичетата. Много важни за успеха на проекта са мотивираните треньори и инструктори и предлагането на такъв тип занимания, към които ромската общност има естествен афинитет. Единственото условие децата да бъдат допускани до тези финансирани от общината занимания е да са посещавали учебните занятия от първия до последния час. Ако са избягали или не са дошли на училище, не биват допускани. Децата получават също закуска, и обяд, което е допълнителен стимул да остават цял ден в училището. Всичко това струва на общината за една година около **10 000 лева**.

А резултатът е наистина поразяващ: **40%** е увеличена посещаемостта на ромските деца в училище само за **1 година**, както отбелязва с огромна радост и задоволство директорът на училището, Недка Парушева. И трябва да се види радостта в очите и желанието на ромските деца, когато играят футбол или народни танци, или свирят на духови и ударни музикални инструменти, за да се разбере колко ефективен е този модел (Bardarov, Tsvetkov, 2018).

През следващата учебна година 2018/2019 моделът е разширен, като са добавени нови спортове и занимания по изкуства, и успехите са още по-големи. Най-важното в случая е, че местната ромска общност осъзнава смисъла и значението на този модел, подпомага го и с радост следи неговите успехи, които ще осигурят съвсем друго бъдеще на техните деца.

Какво ни показва стралджанският опит? Показва ни, че няма невъзможни неща, стига да се мисли и работи в правилната посока, със сърце и желание и държавата да си е на мястото.

Фигура 14
Плодовете на „Исландския модел“ в Стралджа

Извод 1: Всички представени успешни модели показват, че интеграцията на ромите е възможна, когато държавната и местната власт работят целенасочено в правилната посока, мисли се позитивно и най-вече се ангажира самата ромска общност в процеса на интеграцията.

Извод 2: Всички успешни модели залагат на образованието като първа крачка за интеграция. Унгарският опит включва, освен образование на децата, и образование на възрастните, дори семейни модели, родители и деца заедно, и най-вече мултикултурно и мултилингвистично образование. Решаването на въпроса с образованието е стъпката и към увеличаване заетостта на ромите, а оттам на тяхното благосъстояние, чувство за социална значимост и вписване в нормалния обществен живот.

Извод 3: Опитът от приложената в Испания интеграционна политика може би е най-уместен

за България, чрез едновременно ангажиране на държавата, Неправителствени организации, познаващи и включващи роми, и работодатели, които изпитват вече острия дефицит на работна ръка в една прогресивна демографска криза. Необходими са много усилия за образование на подрастващите роми, за да може на следващ етап те да се реализират нормално на пазара на труда, да се убедят работодателите, че инвестирайки в интеграцията на ромите инвестират в собствения си просперитет и да се убеди обществото, че при демографската картина, която ще има България през 2050 г., процесът по интеграция на ромите е жизненоважен за всички.

Извод 4: Успешното прилагане на „Исландския модел“ в община Стралджа ясно показва, че интеграцията на ромите у нас е възможна. В този модел има няколко опорни пункта, на първо място, ангажирането на самата ромска общност, чрез назначаването на роми в общинската охрана на земеделските

земи и медиатори, които да подпомагат образователния процес на децата, на второ място – ангажирането на децата със занимания, които са присъщи и любими за ромската общност, но при задължителното условие да посещават учебните занятия от първия до последния час, на трето място – активна разяснителна кампания сред самите родители, че

училището може да осигури много по-добро бъдеще за техните деца и на четвърто – изграждане на модерна материално-техническа база, която е атрактивна за самите деца. Инвестицията за това само от 10 000 лева на година, носи огромна възвращаемост – 40% по-висока посещаемост на училището от ромските деца.

ЛИТЕРАТУРА

- Богданов, Г., М. Методиева, М. и др.** (2012). Доклад относно публичните политики за интеграция на ромите в България и основните проблеми на социално-икономическото включване на ромската общност, в рамките на проект „EU INCLUSIVE – Трансфер на данни и обмен на добри практики между Румъния, България, Испания и Италия, отнасящи се до включването на ромското население. С., 71с. http://osi.bg/downloads/File/2012/Final%20Report_FNS_26_Jan_2012.pdf
- Иванова, Евг., В. Кръстев** (2019). История на циганите, http://www.chambersz.org/tehnitari/index.php?option=com_content&task=view&id=1&Itemid=2
- Илиева, Н.** (2013). Ромите в България – брой и локализация от Освобождението до началото на XXI век, С., ISBN 978-954-9649-09-3, 236 с.
- Марушиакова, Е., В. Попов.** (1993). Циганите в България. С., Клуб 90, 239 с.
- Пампоров, А.** (2006). Ромското всекидневие в България, Международен център за изследване на малцинствата и културните взаимодействия, ISBN-10: 954-8872-63-3
- Пампоров, А., И. Йорданов и др.** (2008). Ромите в България. С., Институт „Отворено общество“, ISBN 978-954-9828-61-0, 93 с.
- Попов, В.** (1993). Българи и цигани (междуетнически отношения). – В: Сб. Етническата картина в България (Проучвания през 1992 г.). С.
- Ромите в България** (2008). Информационен справочник, Институт Отворено общество, 2008, ISBN 978-954-9828-61-0
- Томова, И.** (1995). Циганите в преходния период. МЦПМКВ
- Томова, И.** (2011а). Етничността и външната миграция на населението в посткомунистическия период в България. – В: Сб: Миграции, пол и межкултурни взаимодействия в България. IMIR, С., ISBN: 978-954-8872-67-6, с. 257-290.
- Томова, И., А. Пампоров, В. Миленкова.** (2009). „Социално-икономическото положение на уязвими етнически малцинства в България“, Институт по социология при БАН, С., 2009
- Централен държавен архив – гр. София, фонд 210**
L i e g e o i s, Jean-Pierre (1994). Roma, Gypsies, Travellers. ISBN-10: 9287123497, Council of Europe (June 1994), 323 p.
- Циганите:** Интердисциплинарна антология, изд. „Кралица Маб“, С., 2003
- Bardarov, G, Tsvetkov, K.** (2018). Policies and measures for Roma integration – the European experience – In Smart Geography, 100 years BGD, International Conference, 2018 (in print).
- Topalova, V.** (2008 г.) Public representations of social inequality and democratic consolidation in Bulgaria. Social Inequality and Its Consequences in Central and Eastern Europe: Some Preliminary Findings EUREQUAL. http://eurequal.politics.ox.ac.uk/news/EUREQUAL_rt_report_270709.pdf
- Ilieva, N., Kazakov B.** Projection of the Roma population in Bulgaria (2020-2050). – In: Proceedings from 5th International Conference Geobalcanica 2019, (in print).

СПИСЪК НА ФИГУРИ И ГРАФИКИ

- 11 Фигура 1
Раждаемост на трите основни етнически общности в България (1946-1974 г.) (Илиева, 2013)
- 11 Фигура 2
Смъртност на трите основни етнически общности в България (1946-1974 г.) (Илиева, 2013)
- 12 Фигура 3
Естествен прираст на трите основни етнически общности в България (1946-1974 г.), (Илиева, 2013)
- 13 Таблица 1
Раждаемост, детска смъртност, смъртност и естествен прираст (%) по етнически групи към 01.03.2001 г.
- 14 Таблица 2
Общ брой на трите основни етнически общности в България по начин на самоопределяне (1900-2001 г.)
- 16 Фигура 4
Концентрация на роми (%) в различните части на страната за периода 1887-2011 г.
- 16 Фигура 5
Концентрация на роми (%) в различните части на страната за периода 1887-2011 г.
- 17 Фигура 6
Относителен дял (в %) на ромската етническа група в България (по общини): а) 1934 г.; б) 1965; в) 1992 г.; г) 2011 г.
- 19 Фигура 7
Разпределение на селищата с различен относителен дял на ромското население в България (а); Разпределение на ромската етническа група в селищата с различен относителен дял на ромите в България (б) (Илиева, 2013)
- 20 Фигура 8
Относителен дял (в %) на ромската етническа група в България (по населени места): а) 1934 г.; б) 1965; в) 1992 г.; г) 2011 г. (1–0%; 2 – до 5%; 3 – от 5 до 10 %; 4 – от 10 до 20 %; 5 – от 20 до 30 %; 6– от 30 до 40 %; 7 – от 40 до 50%; 8 – над 50 %; 9 – столица; 10 – областен център; 11 – граница на вороной диаграма (по населени места))
- 22 Фигура 9
Ареали с висока концентрация на ромско население
- 26 Таблица 3
Брой и относителен дял на ромското население до 2050 г. (Илиева, Kazakov 2019)
- 27 Фигура 10
Брой на ромското население до 2050 г. (Илиева, Kazakov 2019)
- 28 Фигура 11
Средногодишен темп на прираст на ромското население в България (2015-2050 г.)
- 28 Фигура 12
Брой на ромското население по възрастови групи 2015-2050 г. а) според официалната статистика; б) според експертна оценка
- 30 Фигура 13
Възрастова структура на населението на България и на ромското население в страната през 2050 г.
- 37 Фигура 14
Плодовете на „Исландския модел“ в Стралджа

За авторите:

Доц. д-р Надежда Илиева е ръководител на секция "Икономическа и социална география" на Департамент География в Националния институт по геофизика, геодезия и география при Българската академия на науките.

Доц. Георги Бърдаров е доктор по география на населението и селищата, ръководи катедра „Социално-икономическа география“ и е зам. декан на Геолого-географския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“, експерт е по демография и етно-религиозни конфликти.

© Фотография корица: Иван Стоименов

Издател

Фондация Фридрих Еберт | Бюро България
Ул. Княз Борис I 97 | 1000 София | България

Отговорен редактор:
Хелене Кортлендер | Директор, ФФЕ, Бюро България
Научна редакция: Тони Трайков
тел.: +359 2 980 8747 | факс: +359 2 980 2438
<http://www.fes-bulgaria.org>

Заявки:
office@fes.bg

Използването с търговска цел на всички издадени от Фондация Фридрих Еберт (ФФЕ) публикации не е позволено без писменото съгласие на ФФЕ.

София, 2020